

Baay sama, doomu Afrig

CI NJIITEEFU BOUBACAR BORIS DIOP

MARIAMA BÂ
Bataaxal bu guddé nii

AIMÉ CÉSAIRE
Nawetu deret

JEAN-MARIE GUSTAVE LE CLÉZIO
Baay sama, doomu Afrig

JEAN-MARIE GUSTAVE LE CLÉZIO

BAAY SAMA, DOOMU AFRIG

Ci tekkim
Daouda Ndiaye

CÉYTU

Titre original : *L'Africain*.

© Éditions Mercure de France, 2004.

© Zulma et Mémoire d'encrier, 2016, pour la présente édition.

www.ceytu.fr

ℤ

Doomu-aadama bu, ne ci ndey ak baay nga jóge. Mënunu leen a bañ a gërëm ak a bëgg, doonte sax mën nanoo am xel ñaar ci ñoom. Waaye ñu ngi fi, ak seen xar-kanam, seen taxawaay, seen defin ak seen jikko, seeni njuumte, seeni yaakaar, seen melokaanu loxook baaraami tànk, seen meloy bët ak karaw, seen waxin, seeni xalaat, amaana sax at ma ñuy nar a génne àddina. Loolu lépp, day àgg fu sore ci nun.

Bi ma delloo dëkk ba ma juddoo, dama faa meloon ni gan. Du kenn ku ma fa xam, safatul dara ci man. Li nu jóge Afrig jur ci man tiis wu réy. Su ma yaboo sax ni mënuna woon a nangu ni maak samay way-jur dëkkëtuñu Niseryaa. Ca laa tàmbalee gént ni sama yaay nit ku ñuul la, di sàkkal it sama bopp cosaan lu bees. Àddinay dox ba Baay tollu ci noppalug liggéey, dellusi Tugal dëkk ak ñun. Ci la ma leere ni moom moomoo doon doomu Afrig. Mu doon nag lu naqadee nangu. Damaa mujjoon a delloo sama xel démb ngir lijjanti lépp la ca léjoon. Kon fàttalikoo meññ téere bu ndaw bii.

Yaramu doom-aadama

Kanam gii ma judduwaale, am na lu bari lu ma ci mën a wax. Li ci jiitu moo di ne dama dem ba jàppe ko nattu bu ma war a nangu. Su ma nee soppuma ko woon, day mel ni dama koy jox maanaa ju mu amul woon ba may gone. Duma ne it bañoon naa ko. Dama ko daan fàtte, di ko moytu ba daawuma sax seetu. Su ma ragalul woon fen, dinaa ni toog naa ay at teguma bët sama xar-kanam gii. Léeg-léeg ma génne nataali jamono jooju, seetlu ci ni ma daan dawalee samay bët suñ nuy portale, mel ni ku bëggul ñu xàmmee ko.

Daanaka bi ma tolloo ci juróom-ñetti at laa toxu Afrig sowu jant, ca Niseryaa, cib diiwaan bu dëddoo-dëddu ; maak samay ñaari way-jur rekk ñoo fa doon i tubaab, te it masuma faa digaaleek ku dul Ibo mbaa Yoruba. Ñu ngi dëkkoon ci benn néegu-ñax. Baatu “néegu-ñax” bii sax ñàkkul mu am ñu ko naqarlu ndax li muy fàttali jamono tubaab yi. Moonte noonu rekk lañ mën a tudde kër yooyu nguurug Àngalteer daan jagleel ñi ko daan fajal ay soldaaram. Amul kër gu ko fa dàqoon waaye li mu doon rafet yépp dara amu fa woon su weesoo benn

dërub simon, ñeenti miiri móol yu ñu pentuurul, jànqub seng ak i njoowaan yu kowe yu nu daan fanaan. Néegu-ñax bii may wax, amul i seetu, amul i nataal, amul dara lu nu mën a fàttali Tugal ga nu bawoo teersi Afrig. Xanaa boog kurwaa bi sama baay lonkoon ci benn miir te sax jëmmu Yéesu Kiris feeñu ci. Ci buntu néegu-ñaxu Ogosaa boobu laa jàngée fàtte.

Fa la sama xar-kanam nee mes bés, yóbbaale xar-kanami mbooleem ñi ma jege woon. Ay yarami nit di ma feeñu, nag. Sama yaram, sama yaramu yaay, sama yaramu mag ju góor, yarami xale yi nu daan fowandool, yaramu jigéen ñi nu daan dajeel ci wetu kër gi, ca ja ba mbaa ca tàkkal dex ga. Seen jëmm. Seeni ween yu diis. Seen der yiy melax. Seen diggu-ginnaaw. Cucu gone yi ñu xarafal ak seen ndéeñ lu xonq. Kanam yi tamit. Dëgër kécc ni der, ak seeni ñaas, doon i màndargay cosaan. Seen biir yu dëll yi, seen jumbax yi mel ni xeer wu ñu leen ewal ci seen koll. Fàttewuma xetu yaram yi. Yaram yu mel ni lu wow konj, fekk ñoo fi gën a woyof, nugg te bariy kawar, sëq ba nga ni lii lu mu doon. Yaram yu bare yi ma wër ba ma réer ci seen biir, lu bees la ci man waaye teewul léeg-léeg ma dem ba yaakaar ni lu ma yàgg a miin la. Looloo tax, xam naa, masumaa yëg sax luy nirook tiitaange.

Ca Afrig, ñàkk kersag yaram yi lu yéemoon na ma lool. Daan na yaatal, di xóotal, tey yokk yëg-yëg. Daan na maasaloo yit ak réewu Ibo yi, seeni

néegi-ñax yaak dexug Ayaa, ba ca sax jànq yaak miir ya amoon melo suuf. May yëgaat ni muy nes-nesilee ay tur yu may miirloo, daanaka, ndax ni ñuy jéggee turi dëkk yiy wéy: Ogosaa, Abaakaliki, Enugu, Baterig, Ógurude, Ódubraa. Li ma tudde sàñq ñàkk-kersay yaram yi, mook taw bu mettee-metti ñoo daan faral a ànd, mel ni nit keek takkandeeram.

Gone, du jëfandikooy baat. Rax-ci-dolli, baat bu nekk day wéy di bees ci moom ba fàww. Amu ci woon benn bu ma xam naka la ko nëwu biy tudde. Kàddu yu deme ni «yéeme», «yaatu» walla «kàttan», mënù ñoo génne sama gëmmiñ. Xajuñu sax ci sama biir bopp. Waaye yëg-yëg baa ngi fi ba tey. Dàtti garab yaa ngi lunk, sàñneeku jëm ca kow, def mbaarum lëndëm, wër ma. Lépp lañ wër sax. Maa ngi gisaat xur wi ubbiw yoon wu xonq ni deret diggante Ogoosaak Óbudu. Maa ngi gisaat waa dëkk beek seen yarami neen, ay yaram yu ñaq bay nes-nesi. Fàttewuma jeeg yu am yax ya, ku ci nekk boot doom. Boot? Mënees nañ ko waxe noonu wànte li am dëgg moo di ne dañuy takk gone gi ci seen ndigg. Saa yu ma gëmmee di jéem a dekkali démb, ñu déggoo may feeñu, ay nit ñu ànd doon benn te kenn xamu ci lu tappale tekki.

Sooy dugg Óbudu, dangay won àll bi ginnaaw. Noonu lanu def bés ban fa njëkke teg tànk, nes-tuut nu séen jant bi, daldi xam ni yeg nanu. Ci lan wàccee woto bi, samay way-jur dem nuyoon-teek kilifay dëkk bi. Ma nekk gone gu tuuteek sama

weexaay : mënuma réer ci mbooloo mi, fu nit tollu di ma séen. Wànte taxumaa tiit benn yoon. Maa ngi yëg ni ma nit ñiy làmbatoo, ni ñuy xëcce sama loxo, di laal it samay karaw. Ma seetlu ci mbooloo mi benn jigéen ju màgget. Aka wuteek ñi ma wër ! Wuteek gone yi def yaramu neen, wuteek waa dëkk beek seen colinu ñuy Tubaab-tubaablu. Bi sama yaay dellusee – xéy-na ndaje mi dalul xelam – dama koo joxoñ jigéen ji, ni ko : “Kii lu ko dal ? Ndax dafa tawat ?”. Yaram waa ngi ne duññ, lemu, rasu, der bi mel ni gamb bu peer, ween yi lax, di lang ba ci biir bi. Der bi nag ? Dafa xarat, ñuul kukk. Ci gàttal, mbindeef mu kéemaane laa janool. Naka laa mën a xalaate ne keey sama maam ju jigéen ? Li may yëg du mbañeel, du yërmaande. Sori na leen lool. Jigéen ju màgget jooju, cofeel gu réy laa am ci moom. Te it fullaal naa ko ni ñuy fullaale lèpp luy dëgg ak képp ku dëgggu. Li gën a doy waar ci mbir mi, moo di ne laaj ba ma laajoon sama yaay – « Ndax kii dafa tawat ? » – mu ngi ma topp ba tey jii, masul a génn sama xel. Sama tontub yaay moom, wax dëgg taxu koo am solo. Dafa ma ni : « Déedéet, dara jotu ko, daa màgget doññ. » Xam na daa bëggoon a dalal sama xel waaye ñàkkul it mu am tuuti kersa ci li ma ko laaj. Nekk gone, janook jigéen ju màgget ba rasu, gënalul kenn. Tugal ga ma jóge woon, jigéen ñeek seeni “korsaas » ak seeni sippi njiitlaay mbaa ndóbinu, daan na ñu mucc ñaare ci yenn feebar yi. Ndax looloo waral laaj boobu

taq ay ati-at ci sama làmmiñ wii, tàng jërr ? Ni sama tontu yaay bi ñagase it, dara la ci. Laaj bi du rekk : lu tax jigéen jii mel nii, soppeeku ba nirootul nit ? Laaj bi dëggëntaan mooy : lu tax kenn masumaa wax ni li mën naa am ? Luy ndeyu nëbb ma dëgg gu ni mel, man gone gu xamul dara ?

Su ma nee Afrig, jëmmu doom-aadama moo may tax a wax. Du benn yoon bu sama xel di dem ci xar-kanam gi. Te Afrig, du béréb bu ne tekk, ànd ak dal. Ku xalaat loolu, juum nga. Afrig, mënees nañ ko méngaleek callweer : dara du fa sedd. Daanaka ponkal mu xiif la, mar tey jaay doole. Tàngaayu jéeri baa ngi feesal sama yaram ak i fut-fut. Jurul nag metit wu am solo, feebar la sax bu ñu yab, nun Tubaab yiy dem Afrig, ñu koy woowe ci kaf “bourbouille” te Àngale yi tudde ko *prickly heat*. Sunu saxaaru-géej a ngi riisu tefes gi, romb Konaakiri, teg ci Firitaawun ak Monrowiyaa. Maa ngi tëdd ci benn lal bu ndaw, def yaramu neen. Noon laa bàyyi palanteer bi mu ubbeeku, péexu géej giy upp néeg bi. Ñu ngi ma diw fépp puudar tàlk, ma mel ni Buur yooyu ñuy wëraleek bàndaas ci seen biir bàmmeel walla boog jën wu ñu mbaal, suy ko fëriñ ba di ko waaj a fiiriir. Ni Afrig kéfee sama xar-kanam, la ma delloo sama yaram. Ma ciy yëg metit, di yëg it ni mu tàng. Mooy yaram wi ma Faràs doon jéem a nëbb jamono ca ma dëkke sama kër maam ju jigéen, nekk fa ci jàmm ju mat sëkk,

meloona nag ni mbindeef mu ñu tënk, doo dem doo dikk te amoo benn sañ-sañ.

Ci biir saxaaru-géej gi sama xel a ngi wëndéelu, fu ne mu dem fa. Ma dëkke fàttaliku, nag. Fépp fa ma jotoon a jaar, lépp la ma masoon a dund laata may ñëw Afrig, daldi may songaat. Loolu lan la woonati? Xanaa liñ fi tudde woon Xare bu Mag bi. Sunu kër ca Niis: juróomi nit ñuy dankalikoo ci ñaari néeg yu ñu teg i xàñq. Juróom-benn lanu woon sax, boo limaalee Mariyaa, mbindaan mi sama maam ju jigéen ne woon, ci xolam bu rafet, du ko wacc mukk ginnaaw. Luy delseeti ci sama xel? Dëkku kow ba sama yaay war a daw làquji ndax ragal Alman yi jàpp ko... Loolu lépp seey na ba ni mes, dellu mel niy léeb ak lëppoon. Mënoon naa ni: « Bés-niki-tey, sama jaar-jaar yépp ci ñaari mbir donj la ëmbu: li ma dund laata may xam Afrig ak li ca bokkul. »

Ogosaa, kenn naju fa kenn di ko teree noyyi te sañ-sañ boobu, yaram yu fireeku yee koy firndeel. Ni kër gi nee noñj ci kow dalug simon, mel ni gaal guy tëmb ci gééjug ñax, tax na sama gis-gis amul daanaka yemu. Bu ma góor-góorlooy fàttaliku, damay dellu di dekkali luy nirook dig yi rëddu ci suuf soosee. Li goneg juróom-ñetti at donj ni man mii daan seetlu ci béréb boobu, yéeme na. Tool waru faa ñàkk, moom. Du ab tookeer – waaw, ndax xamoon nañ sax lenn luy nirook tookeer walla lu ni deme? Baay daawul saxal lu dul i meñneef yu nu

amal njariñ, maanaam ay garabi màngo, ay guyaab ak i pàpaaya. Ñoo sës it ci peron bi, ñag kër gi, ñook garabi sor s yeek yu limon yi. Mellentaan yaa ngi ràbb seeni xob, defar ciy tàgg yu kowe, mu mel ni mbàjjum wétéen mu ëmb i nen. Su ma téenee, gis tan yiy naawantu ca kow-a-kow, tiim ginaar yeek naat yi ci seen ngunu. Ku ne *Garden Boy* ci kàllaama àngale, nee nga « tookeer ». Kon nu ni boog ab tookeer a nga fa. Surga yaa ngi dëkk ci beneen wallu pàkk bi, moo xam booy bi la mbaa tusuñe bi. Tusuñe bi nag, déggoo woon na lool ak sama yaay te daan ko jàngal nu ñuy togge soosu gerte, pataas yu ñu saaf walla fufu. Daan nañu toggantu itam komfi guyaab, di saaf pàpaaya ak a defaral seen bopp kareem-galaas. Xaley Ogosaa yu bari ci ètt bi lañ daan yendu, di weranteek a fo ba jant bi so.

Du ñàkk ñu ni, aa, ñii kat seen nekkini ca Nise-ryaa nekkini Tubaab yi tegoon loxo ci Afrig donj la woon, nga xam ne dañu fa daan sanc, yaakaar ni mën nañ koo soppi Àngalteer walla Normàndi gu ndaw. Ndaxam de, Ogosaa, dara fattu fa woon sunu xel ak sunu yaram: noo moomoon sunu bopp, loolu jur sañ-sañ bu mat sèkk. Su ma génnaan kër gi, won ginnaaw loppitaanu Baay, aw dénd wu amul àpp la samay bët daan daj. Ca bëj-saalum ba, am mbartal mooy jème ca benn bànxaasu dexug Koros ak tamit Ogosaa, Ijamaa ak Bawob. Ca bëj-gànnar ak penku, mënoon naa séen i jànj yu mag-a-mag ci joor gi ay dex yu ndaw daggatoon. Foofoo doon

ndoortelu àll bi, ñu ràññee fa garab yu ponkal, garab yooyu ñuy wax irókook ókume. Asamaan su baxa saa ngi leen muur, naaj wi tàng jërr te suy tàkku-saan di jot niir yiy feeñ, ànd ak i ngélén.

Sama xel dellu ci Afrig, am kàddu gu riir ci sama biir kaaj. Kàddu googu di « Kàttan ». Mbaa « Doole » ? Benn la rekk. Li wóor ba wóor moo di safaano na lool ak xeetu njàqare yi ma daan seetlu jamono ja ma newee gone te làrme bu Almaañ tegoon loxo ci Farās, Alman yi yóbbu fitu ñépp, lu leen neex ñu def, di jaay doole dëggëntaan. Booba, kenn du dox ci mbedd mi te sa xel newul ci ñoom. Alman ya ma bett bés ak seeni manto yu dóomu-taal, ñuy wekki sama ruuwu woto maam ju jigéen... Yemul foofu, de. Te li may waxsi, gépp gone gu màgg ci fitnay xare xam na ko. Mooy ni nit ñiy soppikoo, doon i naaféq, ku nekk ni patt ndax ragal a wax lu ëpp. Ku mel ni ndawul Amerig ca Ogosaa, te tuddoon Ogilwi, daan nay faral a déeyanteek Baay, di ko àgge ay xibaar yu mu warul woon a dégg ci yoon. Kersa dina ma teree sulli yenn yi, muy ndóol gu metti gi taxoon, ci boog liñ doon ruu-mandaat, samay doomi-bàjjen daan aña xollitu banaana mbaa sorās, di ko reere. Naqar yu ni mel, daanaka dana la woon buy gas paxam ci sunu xol guddeek bëccëg. Mu mujjee jàpp sama yaram man mii, may sëqat tëwa bàyyi, sama bopp biy metti bay bëgg a xar, may wut fu ma làqu, taf samay bët...

Ogosaa, leneen la woon. Doole ja mu ma daan

jox, doole ju fés te wér, dafa daan yëngal sama yaram wépp. Ogosaa laa gëjee teewe ngélén yu ni mel. Masuma leen a gént tamit. Dënnu yu metti yi. Ngelaw li. Ngelaw lu am doole, sax. Da daan lem garab yi ba ñuy bëgg a àgg suuf, jaxase jàñq bi, aw ci suufu bunt bi, daldi ni cabax ci biir saal bi, ëf làmpi petorool yi. Léeg-léeg itam mu jóge bëj-gànnaar, yëkkati suuf su xonq si daan melaxal miiri kër gi. Nit ki, su àll bi demee ba ràkkaajoo noonu, faww nga seet noo koy dékkoo. Daawuma ko diir mbagg, gaa, wànte leeroon na ma ni su ma wutul pexe du sotti. Nàkkul sama yaay loolu la njortoon ba sos am po : saa yu benn dënnu dalee, nuy tàmbalee wafñ ba xam bi ciy topp kañ lay agsi. Dañ ko daan dégg muy bawoo fu sori, mel ni lu tiim tund yiy dukkat, ñëw dal sunu kow. Bés, bi timis diy waaj a jot, dënnu bi bett na Baay fa mu doon opeeree ca loppitaanu Ogosaa, daldi lakk ay caraxam, ruyal tàñki lal ba ñu tëraloon aji-tawat ba. Nes tuut, mu dajaloo, jaaraat ca suufu bunt ba, dellu ca kow asamaan. Afrig, dund naa fay mbir, ñu ni fañ ci samay bët te du ma tee werante ci sama xel, naan ndax lii ay léeb laam déet.

Duma ko tàyyee wax. Kàttanu Afrig dafa jéggi woon dayo. Doole joojoo nga woon fépp. Ma nekk xale, muy yokk sama cawarte, di ma bégal. Lu jafee waxtaane la tey ndax musiba yi ñu fi jot a jànkonteel ak it ni nit ñi bàyyeekoo, rawati-na fii ci Tugal.

Liggéey bi Baay daan def, njëkke ko Kamerun door a jall Niseeryaa, du woon liggéeyu caaxaan. Ñu bare ci Àngale ya fa toogaloon seen réew, ay soldaar lañu woon wallay àttekat walla li ñu tudde woon ci seen làkk ay « District Officers ». Baay donj a doon fajkat fa nu dëkkoon. Naataangoom ba ko gënoon a jegee nga woon lu tollook juróom-benn-fukki kilomet. Waaye dayo gii ma joxe sax amul solo : ngir àgg Abaakiliki, daan nga dawal ñeenti waxtu, jël bag mu jállale la dexug Ayaa nga sog a song ab àll bu lëndëm kërúus. Beneen kërúg « District Officer » a nga woon Kamerun ga Farañise yi yilifoon, ca Óbudu, ca taatu tund ya ay dàngin dëkkoon. Baay a yilifoon dispañseeru Ogosaa ba ay jigéeni kër-làbbe ubbi woon ay ati-at ca ginnaaw. Të it moom kott a doon fajkat ca bëj-gànnaru Koros Riwër. Moo fa daan def lépp, di faj, di rewle, ku faatu yit mu ubbi la seet lu la faat. Maak sama mag ju góor kott ñoo doon i doomi tubaab ca diiwaan boobu yépp. Waaye dunu woon liy bindkat yu siiw tudde ay « doomi-tubaabi-Afrig », di leen kókkali. Jàng naa *Misiye Jonson*, bu Jooyis Kari, di fentaakon bu fekk baax Àngalteer, te gisuma ci benn yoon sama bopp. Téerey Wilyaam Booyd yi, naka noonu. Mbirum Booyd moo gën a yéeme ndax, su ma juumulee, baayam « District Officer » la woon ca Ganaa, mu màggee Afrig ni man. Waaye moom kókkalee ko gënoon a soxal. Afrigu Tubaab yi gàddaay wutsi tefes gi, te tàngaay bi disaal seen xel ak seen yaram,

jotewul tus ak Afrig ga ma màggee. Gisuma fay nit ñu weex yuy wujje ci seen biir, di ñàññante. Bokkuma woon ci doomi-Tubaab yu xamadi yooyu, am i surga yu leen di jaamu, ñu jàppe képp ku weexul ni bàyyima, rawati-na mbindaan yeek bóoyi kër gi. Yàlla baax na ba xàjj-ak-seen masumaa tax a xalat ne nit ku weexul ni man mënnoo nite.

Jamono ja nu dëkke Afrig, dunu xéy dem lekool te it bokkunu ci benn mbootaayu tàggat yaram. Ci gàttal, lu ñu neex def, amul benn sàrt bu nu war a topp te kenn duñu ni tooy na mbaa wow na. Ni ma ko waxe sàñq, daan nanu fo ak sunuy maas. Wànte kenn ci ñoom doonul woon sunu xarit, suñ sukkandikoo ci li baat boobu tekki fii ci Tugal. Nun daal, dañoo meloon ni ñu cañ ci biir gaal gu tag diggante ñaari àddina. Nataalu kèru Ogosaa gi ma dese, bu tuutee-tuuti la. Tóokër bu yaatu bi, ndeysaan... Garabi-tiir yeek garabi mbër yi... Yoon wii Baay daan gaare wotoom, W8 bu réy a réy ba. Saa yu ma xoolee bile nataal, fàww ma ni ci sama xel : ndax ci dëgg-dëgg fii laa dëkkoon? Manumaa nangu ba tey ne benn béréb bi la. Kèru kese ak sengam gu ami nóox-nóox, àll bu xonq bi wër ko. Benn nataal boobu mel ni doom-aadama bu fuññaaral, téye boppam, di biral ni nit ku weex tegee loxo ci Afrig, dem sax bay jéem a jox Afrig xar-kanamu Tugal. Yëg-yëg yu ni mel, benn yoon lañ ma mas a ganesiwaat, te ca diiwaan Kanaalu Panamaa la woon.

Fii laa dunde dundug njaay-àll, moom sama bopp ba léeg-léeg sax mu mënoon maa gaañ. Ni may xalaate ni lu ma neexaan def, fu ma neexaan dem, ñàkkul muy lu may janeer, daanaka. Nit ki, pàttalikoom dina koy faral di nax, muy nettali yoo xam ni ci xelam donj la juddoo. Du lu war a jaaxal kenn. Su dee loolu la, maa yey. Ana fu gën a géey bëj-saalumu Tugal ci jamonoy xare bi? Niis gi nu dekk it, ci xaaju xarnu bi, amul dara lu ma fa neex. Ragal Baay a ma taxoon a téye sama bopp ca Niis, samay moroom ca liise daan ma noggatu ndax li ma wute woon ak ñoom. At yooyu ma def liise, su ma yaboo ni ñoo ma gën a soof ci sama àddina. Ñooy it at ya ma tollo ci nekk «eskut». Moo doon it jamono ja ma ragalee lool nguur gi solal ma soldaar, jox ma fetal ma war a dem xareel ko. Xareel ko ngir lan? Xanaa ngir nun Tubaab yi nuy wéy di teg loxo ci Afrig, di aakimu alalam.

Tugal soof ma. Ogosaa jommal ma, daanaka am ci man solo ba mu jéggi dayo. May fàttaliku nag ray-rayu suuf su xonq si. Tali yi jant bi xarat. Ni nu daan rawantee t ànki neen, di xuus ci àll bi, dem ba jub tatay max yi. Te ngoon su ne, ngélén li dellusi, guddi yi xumb be, fo tollu di dégg i yuux ak sunu muus mu jigéen miy jooteek siiru yi ci kow kër gi. Ak itam sibbiru. Mu daaneel la, nga ni mbàp-paaral, su njël jotee ngelaw li yëkkati sanke bi, sedd bi ne cabax ci néeg bi, fekkxi la fi nga tëdd, dugg ba ci sa biir yax.

Max, mellentaan ak ñoom seen

Boo weesuwaan toókër ba, sànni say bët fu sori, danga daan séen ñax mi tëdd, defug joor gu yaatu, wuti dexug Ayaa. Gone, su demee bay natt dayo mbaa guddaay, du xam bu ca yem. Moo tax tey, mu ngi mel ni joor googu ak géej ñoo tolloo woon ci man. Daan naa toog ay waxtu ci dalu simonj bi, ni jàkk dénd wu yaatu woowa walla ni ngelaw liy ëfe ñax mi, muy dem ak a dikk niy ginnax. May gis léeg-léeg ay callweeri pënd ñuy gakkal taatu garabi iróko yi. Ku ma laajoon fan laa nekk, ma ni la : « Man? Xanaa ci boppub gaal, tey joow, ànd ceek fulla, ànd ceek faayda ju mat sëkk! » Gaal gi nag, du woon dara fu dul sunu néegu-ñax ba. Waaye xottu néegu-ñax taxumaa wax. Déedéet. Lépp la daan dekkali ci xel yi, lu mu tuuti-tuuti; dooley Àngalteer, rawati-na ci Afrig sowu-jant, a may tax di wax. Mënoon naa koo tudde *Sors Sotonj*, saxaaru-géej gu fi siiwoon te daan xuus ak i kënoom cay dexi Niseer ak Bénuwe, ca jamonoy Lord Lugaar. Ca kowam sax la Àngale yi tegoon seeni biroy Koñsi-laa.

Waaye xale bu ndaw laa booba, dooley Àngalteer

xaajumaa teree nelaw. Dafa fekk rekk ni Baay moom kàddu gu mu yëkkati suba ba ngoon, lépp lu mu def, foofu la ko wékk. Li mu gëm, yar nu ci, moo di na nit ki bañ a fowe boppam, di sàmm fu mu ne kàddoom, léppam daal jaar ci yoon. Te ci gis-gisam, yii may limsi amoon nañ lool solo: teel a yeewu, defar sa lal ci saa si, sangoo ndox mu sedd ba noppi xooj say kawas ak say tubayi njiitlaay ci mbalkam seng mi. Mën naa cee yokk njàngal ma nu sama yaay daan jàngal suba su nekk; guddi, bu juróom-ñeenti waxtu jotee, nu julli, gërëm Yéesu Kiris dem tëri. Aka wute woon ak nañ nu daan yare ca Tugal! Tugal nga xam ni la fa ëppoon solo moo doon di fo, di caxante, di ree, su reer jotee nu wër taabal jiy lekk di waxtaan, ku gën a dijj sa moroom ñaam nga ne kii la. Të sun fa jógewaan, sama maam ju jigéen daan nu léebal ak a woyal. Man nag, su may wéet sama kow lal, ay janeer di ma dikkal, may dégg karkàndal biy riir. Daan naa yéemu it ci téere bu tudd *La joie de Lire* – mbégtem njàng – daan nettali mbirum picc ma sawaroon lool ci jaabante ci kow asamaanu Normàndi. Afrig danu fa tàbbi, daanaka, ci àddina su bees tàq. Baay di nu jéem a awloo yoon waaye teewul nu yëg ni nu moomee sunu bopp. Ñax mi muur joor gi dafa bare ba may fattali gééj, xóot te raglu ni moom. Masuma woon a xalaat ne dinaa dund ba bés ñëw ma moome ni sama bopp. Joor gaa ngi woon ci sama kanam, yaatu ba dee, tàllal may loxoom, di ma waaj a dalal.

Fàttalikuwuma bés bi ñu njëkkee sàcc dugg ci biir àll bi, maak sama mag ju góor. Ñàkkul ne goney Ogosaa sooke woon mbir mi, nu topp ci. Sunu gàngóor ga raxe lool, sax: ñii diy gone yu tuutee-tuuti def tàñki neen ak seen biir yu réy, ñi ci des diy xaleeli góor yu soreetul fukki at ak ñett, sol ni nun ay tubay yu kakeek simis. Ñoo nu daan jàngal ni nuy summee sunuy dàll ngir mën a daw ci ñax mi. Léeg-léeg ma gisaat leen ciy nataal, ñu ñuul kukk, àgg ca kow, njaxlaf, am fit, mën a xeex te boole nu ci seen bopp, fàtte sunu weexaay.

Su nu Baay jàppoon keroog du baax ci nun. Waaye ginnaaw da daan gudde ñibbisi ci kër gi, danu jàpp ni tere bi taxu koo am solo. Sama yaay, moom, ku sedd la, noppal nu. Ñàkkul sax mu ne ci leneen bés boobu, di jàng mbaa muy bind, ngir daw tàngaayu ngoon gi. Dafa mujje gise boppam ni doomu Afrig, dem bay xalaat ni àll bee gën a wóor ci nun fépp fu mu mēnti doon.

Tàngaay bi may wax, ndax sonaloon na nu dëggëntaan? Loolu génna ci sama xel. Liw bu mettee-metti ba ma daan dugg ba nu dëkke Niis walla Rokkëbiyeer, maa ngi koy fàttaliku bu baax. Ma nekk xale, sol ay yére yu diis, wànte teewul ngelaw lu sedd guyy di ma bëgg a rey. Waaye Ogosaa, saa yu fa suma xel delloo, du tàngaay baa tax. Dunu génna kër gi te sama yaay newu nu sol-leen seen kask Kaawanpoor – du woon dara sax lu dul mbaxane ñax yañ ñu jëndaloon ca Niis. Ci

dogali Baay yu dul jeex yi, bokk na ci ne danoo war a jiital ay kawas yu diis teg ciy dalli der yu ñu siraas. Waaye su génnaan kër gi rekk, nuy daldi def tànk neen topp mbedd miy daw. Ca njëlbeén ga, dalu simonj bi dafa ma daan gaañ. Xawma lu tax, sama benn baaraamu tànk kott la der bi daan xolleeku, te muy baaraamu ndey-joor bu mag bi. Bu ma sama yaay fajaan ba noppi, dama daan nëbb bàndaas bi ci samay kawas, daldi neeti mbedd mi maa ngoog.

Bés nag, nu song joor giy daw wuti dexug Ayaa. Wet gi nu awe keroog, Ayaa taxu ko faa yaatu wànte day wal-waleek doole, di yëkkati bàq bi ak a xonqal peggi dex gi. Joor gaa ngi mel ni amul àpp, ma seetlu ay garab yu kowe, ne jadd ak seeni dàtt yu sew. Bu yàggul rekk laa dégg ne ndekete dañ leen daan gor, jamono jooja, di yónnee seen bant fii ci réewi Tubaab yi. Ma gëmm, gis it ay garabi wittéen ak i kàdd yu barey dég te daan nu may tuuti ker. Danu daan réer ci biir ñax mi, muy caw sunuy xar-kanam, nuy daw bay xiiqët. Su dul woon garab yi nuy séen, dunu xamati sax fan lanu nekk. Ba sunu jonn-Yàlla-tey, mënumaa gis ay nataali Afrig, moo xam pàkku Sereñeti la wallay pàkki Keñaa te sama yaram dawul, ma dellu ci saa si jamono jañ daan wëndéelu ci àll bi niy bàyyima.

Biñ yeggee ci diggu joor gi, sori lool sunu kër, lañ gis i tabax yu mag a mag. Ay miir yu xonq te lëndëm a toppoon ab bayaal bu mag. Seen cat yaa nga lakk, ñuul, ni tata yu njëkk ya. Miir yeek taaxi

kow yi ñu tiim day nañ, xanaa, nib dëkk. Xam naa li ñu newoon xalee nu taxoon a yaakaar ni kër yooyoo sutoon nit, war a weesu sax ñaari meetar.

Nu daldi xoolante, xam ni yegsi nanu ci dëkku max yi.

Naka lanu def ba xam ko ci saa si ci lu amul benn laam-laamee? Ndax Baay a nu ko waxoon mbaa kenn ci goney Ogosaa yi? Li wóor ba wóor moo di ne nuni neen la woon keroog jooju. Te it, kenn masu ñu woon a jàngal naka la ñuy toje miir yooyee. Liñ daan njëkk a def mooy sànniy xeer ngir seet ndax am na luy yëngu ci biir jànj bi. Su daan awu rekk, nu daldi tàmbalee dóor i yat ci miir yi, yëkkati pënd bi, rabi-àll yiygënne fu nekk, di wut fuñ làquji. Su nu delloo èllëg sa, fekk ay gunóor fatt faw yoon, ba tàmbalee yëkkati yeneeni taax.

Loolu gën noo ràkkaajuloo, nuy dóor, di dóor, di dóor ba sunuy loxoy metti. Daawunu sax ubbi sunu gëmmiñ. Dañ daan dóor rekk, mer, di yuuxu te luñ gën a yuuxu sunu xol gën a fees. Ndax mbir mi po kese la woon? Danoo yëgoon sunu doole, yaakaar ni dara warunu woon a të, rawati-na noon bu nuy dëkk te mënunoo koo teg bët. Fo kese? Ay doomi-tubaab yu xamadi di rajaxe lépp, ni ñenn ñiy dagge tànkuy gunóor walla tanc mbott ci ginnaaw bunt? Mukk ci àddina. Liñ doon def weesu woon na loolu lépp. Danoo tegoon sunu bopp ñaari ponkal yu am doole, sèppu dunyaa ni nooy boroom. Te ci sama gis-gis, liñ taxoon a ràkkaaju du woon

dara lu dul càkkeef gi nu wëroon, màndiŋ mi yaatu ba mel ni amul àpp, ngélén yeek asamaan si xund, di gëdd ak a xultu. Teewul léeg-léeg mii xel ni ma dañ daan feyu ci gunóor yooyu, ndeysaan, dóor yu metti ya nu Baay daan dóor.

Ak lu mu mën a doon, xaley Ogosaa ya masuñoó fekke fu nuy toje ay jànj maak sama mag. Aka leen doon yéem! Doon nan ñu laaj lu nu xiiron ci rey ay mbindeef yoo xam ni, doonte ay gunóor kese lañu, kenn waru leen a metital. Xaley Ogosaa, dañ leen a yare ci jàpp ni dëkk ak i max lu jaadu la. Ci seen benn léeb sax, dañ naan ba àddinay sosu, max a sàkk lépp luy ndox, moo xam déeg la mbaa dex mbaa sax géj. Kon su dul woon moom, amul kenn ku dëkke jéri kuy mucc ci mar. Lu nu xiiron ci toj kërám? Wànte kenn mënul woon dugal ci seen bopp ni sunu coxor gi teguwul fenn. Ñoom, su weesoo fo, saa yu ñu yëngoo dafa am luñ ciy séentu : xalis, tàngal, rëbb rab woo mën a jaay mbaa lekk. Ñi gën a féete xale dañuy topp ci seen ndigalu mag. Kenn du беру walla nekk ci lu la neex. Moonte loolu taxul ñu mën ni yoon wi ñépp daan jaar luñ rëddoon la ci suuf si, mu jub xocc. Déédéet. Dañ daan wure, di werante, di ay-ayloo itam ay liggéey yu ndaw. Rooti, taxan, mbaa for ndéef daawuleen teree wéy di waxtaan. Léeg-léeg tamit dañ daan toog lu yàgg ci sunu buntu-kër mel ni ñuy xaar dara te fekk xaaruñu tus. Dañ doon jékkée-jékki sànnèeku nig fett, daw sàcciy yëf ci biir kër gi, moo xam ngato

la mbaa palaat bu màgget ba xuur mbaa leneen. Léeg-léeg, bóoy bi doon wottu toókër bi, mer sànni leen xeer. Su ko defee ñu daw waaye nees-tuut ñu dellusi toog fa ñu toogoon.

Nun nag, ñoo doon njaay-àll yi, nun ñaari doomi tubaab yi, yëg sunu dooley xeet, wóolu sunub sañ-sañ te ñàkk kilifa. Bu Baay génnaan, sama yaay di nelaw, dañ daan rëcc, mel ni ñu àll biy woo te sañuñu koo tànqamlu. Laata nuy àgg dëkki max ya, dañ daan def tànki neen di xélu, di tēb ci kow xer yeek kekk li naaj wi xaratoon. Sunuy xol di pēt-pēti ak doole, nu gàdduy xeer ak i yat, àndan-doo di dóor ak a dóoraat ba far màbbal jànj yi. Fan lan tegoon loolu? Fenn. Walla xanaa boog seetaan pënd biy jóg wutali asamaan moo nu neexoon, nu gis ni taax yi y mabbé, dégg ni yat wiy dale ci miir yu dēgër yi. Ak lanati? Xanaa janook xur wu xonq week puuritam miy pēt-pēti. Amaana sax, li may nettali nii maa ngi koy jekk-jekkal ni ab fentaakon, ci lu dul sama coobare. Waaye mán-dargaal na xadar ja nu daan àndal ba nuy rajaxe ay jànj ca Ogosaa. Maak sama mag, àddinaa ñu tooñoon. Juróomi at yi Tugal di xare yépp, danoo lëlu. Nu yaroo ci biir jigéen ñi, dëkke moytu. Népp a ragaloon a wax ca kow ba mu des sama maam ju jigéen ma daan móolu saa su nekkAlmaŋ yi. Kon nun, bés ba nu njékkee teg tànq Ogosaa sun neexoon ni : « Guléet tey nu ñam caŋko moom sa bopp! » Daanaka noo moomoom lépp lu sunuy bēt

daan daj. Wànte tamit, lépp a nu daan soppi. Muy àll bi, di ngélén yi, di asamaan si daan dajale saa yu tàkkusaan jootaan, loolu lépp a daan feesal sunuy dènni gone, daan nu xiir ci song jànj yeek xube yu ñuul ya ni woon jadd, jëm ca kow a kow. Gëm naa ni jamono jooju laa gëj a yëg lu ni mel. Su yaboo sax ma ni ca la fàttee naka la nit di xëccoo ak a dëk-kanteek a jaayante doole. Waaye du woon jikko. Jamono la woon. Du lu nu teyoon di ko def. Kon jarul a réccu. Di ko fàttaliku sax, sonal sa bopp la.

Xéy-na mbir mi deme kon na neneen su ñu wéyoon di dëkk Ogosaa. Dellu newaat doomu Afrig, yee kon na ma ci yu bari, ubbi itam sama xol. Doon naa mën a wax ak rabi-àll yi, ñu may tontu. Doon naa xam ni ay max duñuy mbindeefi neen. Miin kon naa gis-gis boobu ba duma ko soxlaa fat ba koy fàtte.

Seetleen rekk : bawoo Niis ca Tugal, ñëw teersi Afrig, du woon lu yomb a dékku. Niis a nga woon ca fu kenn xamul. Dëkk fa ci taaxu-kow bu ñàkk solo, sa baay tere la génn foweek say moroom, àddina faf sàppi la... Waaye bés, Afrig ubbil lay loxoom ni la kaay, yàgg naa laa xaar. Nga sanc ci peggu dex gu baree-bari poto-poto, li ko wër lépp dib àll bu xonq coyy. Masunu woon a xalaat ni dinan fa jógeji bés. Amaana sax, ni xale yépp, yaa-kaaroon nanu ne foofu lanuy faatoo, ñu suul nu. Nu nekk Afrig ay at, mu mel ni Tugal ga nu fekk baax, bawoo fa, noyyeetul, yëngootul, ni tekk-tek-

kaaral. Xanaa léeg-léeg rekk nuy janeer, di déggaat sama baatu maam ju jigéen ak i léebam. Am nay bés it, sama maam ju góor a may ganeseek baatam bu neex ba, baatu doomu réewum Móriis. Su weesoo ñaar ñoonu, samay maas xanaa, ña ma doon àndal di dem lekool mbaa di fo. Waaye loolu lépp dafa mujjee dee, mel niy fowukaay yu ñu tëj ci waxande, fàtte leen fa ba ñu pënde. Ak it mbóoti njaboot gi, li kenn ñemewul a tudd. Joorug ñax a teggi woon loolu lépp teg fale, tangaay bi toj sunuy xol, tàbbal nu ci fitnaak tés-tés ju tar a tar. Ba tax, su guddi jootaan, danuy sonn ba nga ni lii lu mu doon, ni yàcc-yàccaaral.

Mellentaan yee doon giifal sunu mer, doon safaanub jooru ñax gi. Ndax sax masoon naa gis ay mellentaan laata may dem dëkki Ogosaa? Leerul ci sama bopp. Su dee amoon na Tugal it, mellentaani Arsantín la woon, baree-bare ba, fees sunnu waañ ba mujjee def pënd bu ñuul kukk, di lëkkale poti rósiyee yeek mbalit ma sama maam daan lakk ci biir jaarukaayam.

Mellentaani Ogosaa yee fi gënoon a raglu, daan gas seen néeg fa suuf gën a xóote. Lu mat junniy-junni ci ñoom a fa daan dëkkandoo. Ñu wute lool ak max yi. Ñii ñoom, dañoo jàmbure ba dee. Dañ daan ñeeñ bant yeek dàtti garab yi daanu. Mellentaani yii dañoo xonq, soxor, am i bët ak i ñaam yu dijj, am danar te gaaw ci song képp ku juum ba jaar

ci seen yoon. Mellentaan yee doon boroom Ogosaa.

Maa ngi fàttaliku nañ ma ganale ca dëkk ba. Fi ma toog ci tookeer bi, seetluwuma li ma mën a tudde seen buntu kër, di pax mu réy. Man daal, xawma lu gééj giy riir, dama jékkee-jékki rekk gis junniy gunóor wër ma. Fu ñu jóge? Xam naa dama teg sama tànk fu ma ko warul a teg. Li may gën a fàttaliku du mellentaan yi ci seen bopp, waaye ni ñu yóbbu sama furu-fara, man mii. Ma taxaw fi ma taxaw, ni tekk, sama xel mi yépp jaxasoo. Maa ngi yëg tamit ni suuf siy yëngoo. Gunóor yaa ngiy wëndee lu ba mel ni callweer, tàmbalee yéeg samay dàll, di dugg ci samay kawas, di màtt samay bëti tànk, di mareñ wuti samay pooj. Keroog la ma xalaat bu ñàng doxe ginnaaw: ci diir bu gàtt ba noppi mel ni amul àpp, tollook njattug mbës-mbësaan, ma ne ci sama xel: « Kon daal, am na ñu may lekk te fekk sax deewaguma... ». Xam naa damaa waroon a yuuxu keroog ndax sama yaay a dawsi, fab ma yóbbu. Nu romb sama mag, mu toog ci buntu kër gi, mook yeneeni goney Ogosaa. Ñoom ñépp ñu ni tekk di nu seetaan. Mbaa du dañu may ñaawal ndax sama yuuxu yu metti yi, naan *Small boy him cry?* Sama yaay summi samay kawas, di leen wëlbatì ndànk, ni ñuy lellee der bu dee. Mu mel ni dañ ma dóor ciy tànk ak yar bu am i dég, ñu fees ak i tip-tip yu ñuul. Toqu deret bu ci nekk, soo ko xoollee bu baax fekk fa boppu mellentaan. Maa ngi gisaat sama yaay mu leen di sekki benn-benn ak

puso bu ñu soos ci alkol.

Gone gu ay mellentaan màtt, ban solo la am? Amul benn solo. Moonte maa ngi wéy di ko nettali tey, di yëgaat metit wi, mu mel ni bërki-démboonjaay rekk la ma dal. Ñàkkul gént ak janeer rax ci mbir mi. Laata may juddu, Baay da daan war fas, di wër sowu jantu Kamerun, dëkkoo-dëkk mu taxaw fa, ku feebar mu faj la. Benn guddi, yenukat yi ñëw ak seeni làmp yee leen. Saa yu sama yaay daan nettali xew-xewi guddi googu, fàww mu yéemuwaat ca tekk-tekkaaral ga. Su weesoo yenukat yi doon ñun-ñuni, benn kàddu jibul. Loolu biral ni lu réy a ngi woon ci yoon wiy ñëw. Sama yaay dafa tëb ci lal bi, janook naaxi mellentaan yu xonq ak yu ñuul. Ñu nga bawoo woon ci àll bi, tàmbalee xuus nag, war a jaar ci néeg bi. Li ma tudde naax, daanaka dexu mellentaan la woon. Yàkkamtiwuñu, de. Ñu ngay dox ndànk, du dara lu leen mën a tee wéy di dem. Bu ci nekk a ngi sës ca moroom ma, ñu topp seen yoon rekk, gumba, tëx. Ñu ngay ñeeñ it, lu ñu romb rajaxewaale ko. Baay ak sama yaay daldi gaawtu roñ seeni yéreek lépp lañu waroon a rawale, abal leen. Ci la dex gu ñuul gi, dexug mellentaan yi, tàmbalee wal ci diggu néeg bi.

Xew-xew boobu, ñaata yoon laa dégg sama yaay di ko nettali? Du benn, du ñaar. Dama mujjee dem ba yaakaar ne man mii maa dund loolu ci dëgg-dëgg, mu jaxasoo ci sama xel ak bés ba may mellentaan singalee ca Ogosaa. Ñu ngi ma wër-

ndomb, di dem ak a dikk. Man ma taxaw ne yàcc, di xullee. Waaye it maa ngi may nopp tekk-tekkaaral gi. Dafa sew, leew, gën a raglu mbooleem riiri dunyaa yépp. Tekkug mellentaan yi.

Xeetu gunóor wu waay mën a xalaat a nga woon Ogosaa. Ay gunóori bëccëg ak i gunóori guddi te mag ñi di leen gën a séexlu xale yi. Guddi gu Yàlla sàkk, naaxi mbóot laa daan gis ci kër gi. Ca Tugal, sama maam ju góor a nga leen daan woowe ‘kànkarla’, di dem ba ciy jukkiy cax, di woy ci kàllaama kerewol *kànkarla*, *nabit nàppaa kilot*, « mbóot sol na yére waaye teewu koo def taatu neen ». Mbóot yi dañu daan génne fu nekk, di kurti-kurti ci wetu waañ wi. Ñoom rekk la Baay bañoon. Daawul tëri te wërul kër geek làmpu torsam di leen rëbb, bu mu ci gis rey laak dàllu caraxam. Teewul ñu doon gën a bare ci kër gi ngoon gu jot. Ci gis-gisu Baay, feebar yu bare ci mbóot yi lañ doon jóge, ba ci sax kañseer. Tàmmoon na di nu naan : « Fompleen bu baax seeni wewi tànk, lu ko moy mbóot yi danañ ñëw ñeeñ leen bu guddee! »

Loolu, ay waxi mag kese la woon ci nn. Nun xale yi, mbóot ak yeneen gunóor yi lañuy yemale woon. Dañ leen daan rëbb, suñ leen jàppee sànni leen sama wetu néegu yaay. Ay mbóot yu duuf sax, ba noppi tikk ba mel ni lu xonq, di nes-nesi, xaw a tëlee naaw. Ogosaa, xaritoo woon nan faak yeneen gunóor : jiit yi. Bariwuñu woon ni mbóot yi, wànte xamoon

nanu fan lañ doon làqatu. Baay dafa nu defaraloon benn fowukaay bu tudd « taraapees », ngir nu bañ koo sonal. Ca lanu daan toog, yëkkati ndànk basañ gi ngir bett jiit ya fa daan nëbbëtook seen kep-pukaay ak seen geen gu ñaw ni dég. Ay jiit yu tuuti lañu woon te ñuul, mu leer nu ne amuñu dañar. Waaye léeg-léeg yeneeni jiit yu gën a réy wuutu leen. Boo leen giseek seen weexaay bu xëcc ci puur, njort ni ñii moom war nañoo am dañar. Sunu po mi, nii la daan tédde : ci kow « taraapees » bi lanuy toog di cokkaas jiit yeek bantu bale, di seet ba xam dinañ jam bale bi. Wànte seen bët yi ne woon xóll daawuñu jaawaatle mukk jumtukaay beek loxo bi ko téye. Ngir gën a jafeel mbir mi, dañu daan bàyyi léeg-léeg bantu bale bi, tàllal leen benn baaraam, su jiit ji tàmbalee yëngal geen gi nu gaawtu delloosi sunu loxo.

Dina ma jafe tey ma wax lu nu doon tax a def loolu. Xéy-na dan leen doon ormaal, worma juy biral ni nu leen ragale woon. Mellentaan yeek jiit yee moomoon kër gi, nun nu fay ay doxandéem donq. Xamuñu woon nuñ nuy def waaye it leeroon na leen ni, lu mu yàgg-yàgg, dinan leen mas a abali. Ci gàttal, danu leen a jaay doole, ñëw ba ci seen biir kër sanc fa.

Jiit yi may wax nag, am na ci benn boo xam ne lu doy waar, lu kéemaane, dal na ko bés, ndey-saan. Li ma koy a waaj a nettali nii rekk sax mu ngi yëngal samag naw, may yëg xaati tiis wu réy.

Bésuh dibéer la woon, ci suba. Baay gis jiit ju xaw a weex ji, te dijj, doonoon bi am dajar. Jiit ju jigéen la woon, ndax mu ngi bootoon njabootam. Baay manoon na koo nappaaje ak dàllam, na mu ko ràmmee woon def. Waaye bii yoon dafa wis alkol ci kow jiit ji, xosi almet sànni. Gunóor gi tàkkul ci saa si ndax ni ko safara si wëre. Mu des ci géew bi, xamatul nu muy def ak doom yi mu boot. Xanaa rekk taxaw, yëkkatiy keppukaayam ca kow, di xaar. Noonu, Baay sottiwaat leen alkol, ñu tàkk jëppét, mook doom yi. Mbir mee gënoon a gaaw xef ak xippi. Ndaxam meloon na ni toogoon naa lu yàgg janook jiit ji muy tàkk, di wëndéelu ba sedd guyy. Bala nu gunóor yi daan léjal dëgg, guddi jot, ba ñu taal làmp yi. Daño meloon ni ñuy defanteek nun. Ay naaxi-naaxi gunóor a doon song néeg bi. Su xiinaan bay waaj a taw lañ daan gën a ràkkaaju. Baay daf daan tēj bunt yeek palanteer yi, defar sàнке yi, wànte daanaka bëre nen ak doj la woon. Kenn mënul woon dara ci gunóor yi. Nun, danu daan patam-patamee sunu reer ngir mën gaaw a daw dugg ci biir sàнке ya. Waaye dara. Kenn xamul na ñu tollu, ñu ngay dal ci palanteer yi, làmpu peto-rool bi di leen xëcc, ñuy jaar ci xarante palanteer yi. Su ñu duggaan ci saal bi, dañ fay ne di wëndéelu bay miir, ba far lakk ci weer bi. Sindax yaa nga ni nonj ci kow miir yi, saa yu ñu wannee gunóor daldi sab.

Guddi yu ni mel, dañ ma doon xalaatloo ni maak samay way-jur danoo war a doon benn, jàppoo. Bu weesoo jamono jooju, du benn yoon bu ma yëgaatee noonu ni noo bokk deret, bokk xeet. Xanaa li nu doon téju ci saal bi su ngoon jotee, di dal-lu ci tés-tés ju metti ja nu daan yendoo ci naaj wu tàng wi, moo juroon xalaat yooyu. Ci dëgg-dëgg, saal bi dootul xottu néeg, xunt la may gën a jox, nun ñépp nu làqu ci biir. Ñam yiy xeeñ – soosu gerte, fufu, mburu walla ñàmbi. Nuy déglu Baay muy nettali na mu yendoo. Lëppaa-lëppi guddi yeek yeneen gunóor yaa ngiy wéy di dal, sindax yi gënatee rànnatik, biti bi raglu ba nga ni lii lu mu doon. Guddi gii kay, ak tangaayam bu tar, du guddig féexlu. Wute na lool ak sunuy guddiy bàyyeeeku Tugal ya. Fii, coonook fitna rekk a fi am. Mayleen ma, ma sóorale ci nettali bi doomi niwaakin yu tuuti ya te wex xàtt. Du bés bu nu mas a tëri te ku nekk ci nun jëlu ci benn, ngir aar sibbiru si. Ma koy fattaliku, aada ak miineel daldi joxante loxo ci saa si. Waaw, gëm naa ne masumaa yëg lu ni mel ci sama xol. Sama kër maam ju jigéen sore woon na fa, walla! Kër gu set wecc, ak i jekk-jekkalam, ay toogu yu mägget, ñépp di ñun-ñuni, waxtaan wi géey lool, sax. Guddig Tugal, ne tekk-tekkaaral ci biir xolub dëkku-taax bu réer ci jaww ji.

Doomu Afrig

Ci atum 1928 la Baay jëkk a teg tànk Afrig. Fekk na booba mu def ñaari at ci Guwiyaan bi ci moo-meelu Àngalteer. Ndoorteelu atum 1950 la ko làrme bi yewwi, mu noppalu liggéey, jóge Afrig. Kon, dund na lu ëpp ñaar-fukki at ci àll bi. « Àll bi » : ñaari baat yu fi siiwoon te tey ñépp ragal leen a jëfandikoo. Moom kenn a doon doktoor ci ay diiwaan yu yaatoo niy réewi lëmm, war faa faj ay junniy-junni nit.

Atum 1948 lanu gisantewaat. Awma woon lu dul juróom-ñetti at. Teewul ma gis ci saa si ni mu sonnee, àddina soof ko, teel koo màggetloo. Ginnaaw dafa amoon aasma, da daan jël téwófilin, garab googu tax koo gënatee naqadi deret. Saa yu xelam demaan ci at yi ko Ñaareelu Xare Réewi Tubaab yi teqaleek njabootam, da doon gën a xund, mere ku ko deful dara. Juróomi at yu mu mënul a génn Afrig, dem wallu soxnaam ak seen ñaari doom. Mënuleen woon sax yónnee xalis.

Liy firndeel cofeel gu réy gi mu amoon ci doom yeek jabar ji, moo di ne bés dafa ni faww mu fekki leen Tugal, indi leen Afrig, ñu mucc ci Xare bi. Muj-

jewul a àntu waaye lu mu bon bon jéem na. Jot naa jáll màndiŋ mi ba àgg Alseri, ñu téye ko fa, ñàkk pexe tax koo dellu Niseryaa. Ci ginnaaw gi la door a gisaat jabar ji, xaw a miinal boppam doom yi. Ngan gu gàtt googu, dara laa ci fàttalikuwul. Lu yàgg dégg ñu, déggunu ko, muy wéy di liggéey Afrig ci anam yu jafe. Lépp jump, garab ak jum-tukaay nàkk, xare bu metti rëbloo dunyaa, reyante bi ne kurr. Loolu yombutoon a dékku, yaakaar ju tas xajoon na ci. Moonte Baay masul a ñaaj wax ci. Du woon nit kuy fëgg dënnam di bàkku. Déédéet. Sunu yaay daal moo daan sànni léeg-léeg ci waxtaan wi kàddu yu mel ni: « Wax dëgg Yàlla, li nu mënatul woon a gise ndax xare bi, metti woon na... » Te sax, du boppam a ko taxoon di wax. Dafa doon jéem a wone rekk ni jamono ju jafe woon la ci jigéen ñépp, rawati-na ci moom mi yoroon ñaari tuut-tànk te amul lu mu leen dundale. Jigéen ñu bare, Alman yee jàppoon seen jëkkër tēj; amoon na it ci boroom-kër yooyu ñu kenn xamul ndax ñu ngi dund ba tey am déet. Ak nu mu mēnoon a deme, lii moom wóor na: bi góor ñi demee xareji, ay jigéen ak i màgget ñoo ma wër. Ba tax ak li xare biy metti yépp, yëguma ci dara. Teg nañ ciy ati-at ma door a jëli ni jigéen, ni góor di wonee njambaar ci toolu-xare, la mën a toog biir kërám moom tamit, wone fa njambaar gu ni tollu. Ni sama yaay daan doxalee ci geer bi, firnde la ci.

Mbaa du li dunyaa ni woon tekk ci xare bee

soppi woon Baay ba tax mu jàpp njamburam, bëgg ku mu yilif, naqadee dëkkal? Walla boog Afrig a ko mujjee mel-loo noonu? Gan Afrig, boog? Xam. Li ma wóor, daal, moo di ne du Afrig gii bindkat yeek defarkati film yiy wone, xumb, takkarnaase, te ndóol bu jéggi dayo terewul nit ñiy wéy di dàq seen bānneex subaak ngoon. Loolu, leer na ci xelu ñépp. Leer nāññ sax, la def. Laata geer biy kalaate, noonu la Afrig meloon. Ku yabu seet ko ci dëkk yu mel ni Poor-Arkuur mbaa Duwaalaa: woto yu bare yiy rombante ci tali bi, xale yiy dóor-dàqe ci biir marse yi, ñaq tooy xepp ak jeeg jiy féexlu ci keppaaru garab yi. Legoos, Ibadan ak Kótónu, naka noonu. Askan yeek làkk yi jaxasoo. Mēnoon naa sax limaale Onitsaa ak marseem ba nga xam ni daanaka téereb nettali bu la réer ci dunyaa soo fa demee ñu jaay la ko. Te ci xeet yooyu ma tudd, Àngale yi kenn demul ñu des. Ni ñu yège seen bopp, di jaay maanaa, mu méngook seen colin, dafa rekk reelu. Foo séenee ay kompalet ak i sàppo, dóoral yat, ñoom a. Seen i jigéen, ñoom, ñu nga leen doon xammee seeni yére yu tegginewul woon lool. Ñoom ñépp nag, Àngale yooyu, di daje ci seeni màkkaani bopp, di wax ay waxi picc. Fàww ñu ràññee ci gaa ñooñu liggéeykati Lloyd's ya mbaa yu Glynn Mills ak Barclay's. Foo leen fekk ñu ngay xëcc ci seeni sigaar, lu ñor ñu wax, lu ñorul ñu wax, di jëw ak déeyante. Léeg-léeg kenn ci ñoom ni: « Mbër, neexul ba neexul waaye dëkk bi du dëkku como,

de!» Bóoy yi ñoom, ñu ngiy jaabanteek ay ndab yu ñu teg i kaasi sàngara, ku ne ñu ni la ko jabb te du benn yoon booy dégg seen baat.

Baay mas na maa nettali naka la xéye bés laxas, wuti dëkk bu soree-sori. Ginnaaw gornmaa bee ko jàppale woon ba muy jàng ca benn loppitaanu Londar, dafa waroon a delloo askanu Àngalteer njukkal, liggéeyal ko ab diir. Ñu jël ko ca loppitaanu Saawusamton, mu war fay faj ña feebari Afrig yi dal. Saxaar wàcce ko fa, ñu ni ko mu xaar ñetti fan door a tàmbalee liggéey. Bés, mu dem doxantu ci tàkkal-dex gi ba delsi, fekk këram benn bataaxal. Muy kàddu yu gàtt, te tukkee ci kilifag loppitaan bi: “Góor gi, jotaguma ba tey sab kàrt de wisit.” Laata mu fay dem, Baay móol-lu na, gaa, ab kàrt – maa ngi ceek benn ba tey – wànte turam donj a ca nekkoon, bindu ci woon fa mu dëkk astemaak li muy liggéey. Ñàkk tegginu direkteer bi merloo ko, mu daldi ñaan ci saa si ñu yóbbu ko feneen. Ñu teg ciy fan, mu dugg gaal, teeri Sorstaawun, ca Guwiyaan. Ba ni muy demee alaateret, ñaari yoon la delsi Tugal.

Waaw, su Baay merul woon, gedd Saawusamton, naka la sunu dundin deme kon? Dëgg la, lu bari doon na ci soppiku. Wànte buñ ko seetee bu baax juddoo fii walla faa amul solo. Li jar a laajte kay, mooy lii: Baay ci boppam, kan la doon kon? Nekk doktoor, di liggéeye Rismond mbaa sax Ekos – réew

mu mu masoon a sopp, nag – di faj ay nit ñu soj mbaa ñu seere wute naak dëkke faj i gaana ci Afrig. Coppite gi may njort doon na àgg ba ci waxinam ak ni muy jokkook ñeneen ñi. Làpptoo ko naroon a jàppale, xam naa, walla muy làkk « pijinu » àngale – bi jotewul daraak kerewolu dunu Móris bu sell ba te yiw. Ci gàttal, benn kàddu mën naa tēnk li may bëgg wax, te mooy: maasaloo. Su Baay toogoon Tugal, du xéy ba dégg lu mu masul a dégg. Te it képp ku mu faj, dina jàpp ne mook moom benn lañu, bokk waaso. Maasaloo. Walla sax seey?

Deful loolu. Moom kay, la gën a jafe la taamu. Te dara dugalu ko ci woon lu dul yëg boppam ak ñeme lu metti. Mu jaral ko lu ne nag, ba ci gàddaay dem fu sori, xare bi kalaate mu bàyyi njabootam Tugal, dëkk béréb bu mu xamul kenn, kenn xamu ko fa, saa yu rombee nit kooku naan ci xelam: « Moo, doxandéem bii, lan la fiy def? »

Lan moo dugal sama bopp bi ne bés bi ma jëkkee gis Baay ca Ogosaa, xettu lonet yooyu ñu mën a woowe xoolukaay la takk? Xawma nan la ma xalaat boobu dikkee. Fekkoon na sax lonet yooyu xewwi. Amaana ay mägget dencoon ko ca Niis, di ko fàtalikoo seenug ngone. Walla boog ay ófisey làrme bu Riisi mbaa yenn boroom xam-xam ya daan seetsi samay « bàjjan » ñoo ko dese woon. Ci dëgg-dëgg, bëggoon naa xam fu xalaat boobu jóge woon ba song ma. Li wóor daal, moo di ne Baay daan na tàkk

i lonet yi xewoon ci at yi soriwul atum 1930. Mooy ya ñu tégge woon weñ gu sew ba noppi ànd ak weer yu mërgalu te Luwi Suweek Sams Sooy (niróo-waaleem ba) daan leen takk. Waaye, li may fàttaliku ci sunu gise bu njëkk, yemul ciy loneti kese. Li ko taxoon a dooy waar, ma fat ko ba faww, moo doon na xoolinam dëgëre woon. Booleek ñaari ras-ras yay xàjjaley yéenam, lépp méngook deretu àngaleem, ba ci yéream yu dan ya, mel ni masu leen a summi.

Yaakaar naa ne ba ma nee cëpp Niseryaa – nu jaar ci tali bu gudd ci diggante Poor Arkuur ak Ogosaa, toog ci sunu biir ponkalum Ford W8 bu kéemaane ba, taw bu mettiy dal – du Afrig moo ma teppati. Baay ci boppam moo ma teppati. Mii xel naan ma: «Moo, góor gu raglu gii, ku mu?» Ma jàpp ne mënul a doon sama baay, man mii. Ngir gën a gëmloo loolu sama bopp, ma daldi ko takkal lonet yu woroo ak i lonetam.

Ci saa si la tàng-diineem ak bëgg yilifam jur fitna. Maak sama mag kenn daawu nu wax déet. Sunu maam ju jigéen daal, moo nu daan jéem a jub-banti léeg-léeg te moom sax na mu rafete woon xol taxoon na masul a nangu ku dóor xale. Yedd ak naxantee ko gënaloona. Sama maam ju góor, li mu yaroo Dunub Móris taxoon na koo bañ caaxaan waaye màggat la woon, amoon cofeel ci soxnaam te mel ni ku àddina sàppi. Lenn rekk a ko soxaloona: kimmi sigaretam «kaporaal». Da daan faral a tëju sax ci benn pukkuus, jàpp njàmburam di tóx.

Sama yaay moom, deful woon dara muy dara. Ak jéyya ju nu mënoon a def, da doon reetaan rekk. Fàttalikuwuma fu mu nu mas a gëdde. Moom daal, lu nu neex lan daan def, te kenn du ñu sañ a yemale. Laata nuy dem Afrig, def nanuy njaaxum yu jéggi dayo. Bés, ci lu sama mag sooke, danu ànd tëb ba ci bantu peron bi ci juróom-benneelu etaas bi, tiim gox bépp. Yaakaar naa ne samay maam ak sama yaay daño tiit keroog ba fàtte noo duma.

Gone gu naqadi deret laa woon. Saa yu ma bëggaan tàngl mbaa fowukaay walla leneen, ñu bañ ma koo jox, dama daan mel ni kuy daanu gàngiri, di yuuxu, lu ma jot sànni, rajaxe lépp. Te li tax ma doon def loolu, ñàkk na solo ñàkk solo gu, mënumaa wax tey jii lan la woon. Te amul kenn mbaa lenn lu mënoon a giifal sama mer. Léeg-léeg dinaay yëgaat mer moomu, mu mel ni doktoor a ma pikiir, ma màndi bay waaj a nelaw, sax i laaf, di naawantu, ànd ceek teey ak dal. Ay metitu bopp yu tar daan nañ ma sonal tamit. Dama daan làqu ci suufu lal yeek toogu-xóot yi ngir daw leeraayu làmp yi. Lu taxoon ma gaaw a tàggook sama sago, noonu? Ci sama gis-gis, du dara lu dul ni ati xare bi jaxasee woon sama xel. Tàmbalee ko ci lekk gi. Lekk gu bon a bon – mburu mu ñuul miñ doon wax naan dafa raxe kópp. Mburu mu dooy waar, xaw maa yóbbu laaxira ba ma tolloo ci ñetti at donj. Bés ba Alman yi sànnée bomb nag, mu mel ni ci kër gi la daanu, ma daw làquji sama wanagu maam ju jigéen? Am

na leneen lu may gisaat: sama dana maam ba, naqaree faj lool ndax ñàkk geek ñàkkum garab gi; maa ngi ci dëkkub tund bi sama yaay demoon làquji: ginnaaw Baay a ngi woon ci làrmeb Àngalteer, suñ ko jàppoon, moom sama yaay, du baax ci moom. Dañu daan raj ci kanamu màngasinu dund ba, may gis ni weñ yiy biiwe, di muucu góomam bi.

Gàddaay jëm Afrig a dakkal loolu lépp. Ni Yàllaak Yaali: ci ndigalu Baay, ñu xuuf samay karaw yu gudd yu goneg Bërëtaan ya, naaj wiy jafal samay nopp. Ma daldi dellu nekk xale bu góor. Ca la samay metiti bopp ya dakke ba faww, ma bàyyi tamit gaaw a mer. Cig gàttal, Afrig moo doon sama néegu-góor.

Dale ko Sorstaawun ba Wiktoryaa

Ci fanweeri atam la Baay jël gaal, jóge Saawu-samton jëm Sorstaawun, ca Guwiyaan ba newoon ci loxoy Àngale yi. Nataal ya ngi may won waxambaane wu dëgër, tàmm a tàggat yaram wi. Ci nataal bi fi des, mu ngi solu ba jekk, karwaatu, ak westam bu kol gi dëgër ak i dàlli deram yu ñuul. Fekk-koon mu jóge Móris juróomi-ñetti at ca ginnaaw, ba ñu fa dàqee njabootam ca atum 1919. Bàyyil nanu benn karne bu mu daan dénk lépp lu mu dundoon mbaa mu teewe ko. Bés, bind na ci lii: « Fi mu ne nii, bëgguma lu dul génn Mokaa, sori ko te bañati fee dellusi ba faww. » Guwiyaan, sori lool Móris, moo doon fa àddina yemoo ci moom.

Ndax musibam Mokaa waraloon mu dëddu? Pas-pas ba mu wone ba muy laxas, du woon neen, du woon caaxaan. Népp mënoon nañoo fàtte, ba mu des moom. Waxam nag, bariwul woon ci mbir moomu. Xanaa léeg-léeg rekk mu mer, xultu, ay kàddu rëcc ko. Manul woon a mel ni ñeneen ñi. Manul woon a fàtte. Wànte daal mbóot moomu, maanaam la tasoon seen kër, daawu ko sulli mukk.

Lu tollook juróom-ñaari at, mu nekk Londar

di jàng. Eñseñeer la jëkkon a bëgg nekk waaye dafa ca mujjee gënn, daldi taamu njàngum faj. Jafe-jafe yiy way-juram doon jànkoondeel tax ba mu war a sukkandiku ci ndimbalu gornmaa bi. Lajj moom, xel daju ko. Fàww xelam gën a màcc ci pajum feebari réewi Afrig yi. Xamoon na ni àddina du dox ba mu am bés dooley ubbi kilinigu boppam. Kuy seet bu baax sax, danga naan dafa tafantoo jàp-panteem ak kilifaam ca Saawusamston ngir dogook askanu Tugal.

Lenn donñ ay dëfal xolam ci jamono jooju : li muy ganeeji nijaayam ca Pari. Fa lay fekk doomu-nijaayam ju jigéen, ki nar a dooni sama yaay, nob ko nag ba du gis. Muy béréb buy delloo xelam démb. Baay ak nijaayam ji may wax, ci benn kër gi lañu juddoo, ku nekk ci ñoom ñaar màgge fa. Kon li ñu séq bare na, ñoo bokk i mbóot te yit ñoo daan sangoo ci benn dex gi. Sama yaay mi juddoo Mili, newu fa woon booba wànte yàgg naa dégg baayam daan ko waxtaane. Muy boog lu bokk ci cosaanam, daldi soppiku béréb bu xelam sàkk, béréb bu boole lëndëm ak leer, jege ak sori. Ndax, ca jamono jooju, Móris sore na sore gu, ci gént rekk la ko mënoon a feeñu. Gént googoo lékkale samay way-jur, ñu ànd gàddaay cig gént, jubal réew mu amul tur amul sant.

Loolu lépp amul solo ci gis-gisu Baay. Jàpp na ni fàww mu dem. Nguurug Àngalteer daldi ko yabal ca dexi Guwiyaan ya. Dafa fa yegg rekk, luye gaal

ànd ak fajkat ya mu yilif, dawalkati gaal ya ak i lappotoo, ñuy xuus ca dex ga, di rombiy dëkk di dem : Masurini, Isekeyboo, Kupuruñ, Demeraraa.

Foo ko fekk mu ngi jëliyy nataal ak Leikaam. Nataal yi, daanaka ñoo ëpp fuuf doole ay kàdduy neen. Ci lay gën a mën a waxe ni ko yànjaayu Afrig yéeme. Àlli Afrig yi sax, du fi gan, daanaka, ndax ni ñu nirook yu Móris. Fii, pomu Mokaa ak dexug Teer-Ruus dinañuy faral a dellusi ci xelam. Wànte li am ba am nag, te du ko réere mbir, moo di ni jéggi-dayog Afrig, benn la ci àddina. Rax-ci-dolli, dafa mel ni béréb yu bare ci Afrig, doom-aadama masu faa sax teg tàmkan. Wéetaay ak nangu dogal la nataal yiy feeñal. Ma leen di xool, mu mel ni maa ngi janook fi raayi dunyaa téene. Ca waaxu Berbis, nataal na fa gaal guy romb ndànk benn dëkk bu kër ya tegoo seng te garab ya ràgg. Këram ga mel ni baraag bu ñu samp ci dex gi, ci wetu tali bu wéet, garabu-tiir gu kenn xamul lu mu fay def sampu fa moom itam. Walla boog ba tey Sorstaawun, dëkk bi ne tekk-tekkaaral, tangaay bi njatt ko, muy yàndoor. Kër gu weex gaa ngi, ak i palanteeram yiy làq jant bi, ak it garabi-tiir yiy faral a late ci réew yu tàng yi.

Li ëpp ci nataal yi Baay jël, dañuy wone xolub jéeri ji ak tamit doole ginnax yi, doole ju kenn àttanul. Nga gis ni leen gaal giy songe, ak ni ndox miy balle ci eskale xeer yi, àll bi wër ko, lëndëm këruus.

Ndox may balle Kaburi ak Masuruni, loppitaanu Kamakusaa, baraag yi topp dex gi, bitigi wutkati marjaan yi. Jékkee-jékki genn wet gi ni tekk, ndox mi mel ni seetu buy nes-nesi. Xel dal, nit ki dem ba yaakaar ne mu ngiy gént. Maa ngi gis it ci nataal bi ni gaal giy raame ci dex gi. Mën naa ni sax ma ngiy xeeñtu nglelaw leek ndox mi. Li riiru masin biy am doole yépp, teewumaa dégg gunóor yiy yuuxu ñoom itam, tëwa bàyyi. Lu nuy gëne jege àll bi, njàqarey gën a tar. Ci bëlu Riyoo Demeraraa, lenge yaa ngiy yab i saaku suukar ciy gaal yu xomaag. Waaye li ma ëppal solo ci nataal bi, mooy ñaari doomi Eend yi taxaw ci tefes gi, ni ma jàkk. Gone gu góor ak gone gu jigéen, ñu war a am juróom-benni at ak seeni biiri-taññ yu dëll, ak seeni karaw yu ñuul kukk. Mag ak rakk, soo demee. Su weesoo ñaari goney Enjen yi, du leneen lu Baay jële at ya mu def Guwiyaan yépp. Ñu ngi janook moom, naaj wi di leen gaññloo. Récce réewum guddi mu néew doole te kéemaane, nit ñi xiibon, ku fa mën sa moroom dóor, réew mu wutkati wurus yeek wutkati marjaan yi teg loxo. Rax-ci-dolli, mu neex la, mu naqadi la, dinga dégg woyu njàqareg Enjen yi fekk baax Amerig tey waaj ne mes. Ndax ñaari gone yi ci nataal baa ngiy dund ba tey? Soo demee màggat nañu ba xubidaas te balaa yàgg ñu wuyuji seen boroom.

Teg nañ ciy at, ay at yu bare sax, ma tukkil sama

bopp ca réewum Enjen ya. Ca tàkkal dex ya, gisaat naa leen fa, ñoom ñaari gone yooyu. Xam naa bu baax ni àddina soppiku na te kenn warul a méngale dex ya daan yéem Baay ak sunuy dexi tey yi, tilim ba nga ni lii lu mu doon. Teewul, moone, ma yëg la mu yëgoon ca waaxub Sorstaawun ba. Man it jënd naa gaal, ñarale samay baaraami tànk ngir gën a mën a jafandu ci wet gi. Man it téye naa joowu bu gudd, coll yiy naaw di ma romb, may déglu ngelaw liy jooy ci àll bu xonq bi ak ni ko masin biy awoo. Ni may xoole nataalu bi Baay jëloon, maa ngi xàmmee kanamu gaal gay saf gémmin te tegu ci ñeenti koñ, buum ga ñuy kostee, lëmësu, ñu jàlle ko ci suufu gaal gi ngir léeg-léeg mu doon toogu; xàmmee it joowu bi Enjen yi tudde *kanalete* te ànd ak laamu ñetti koñ. Ma dawal samay bët ci liy nirook tali bu gudd bu xottikul boppam ci dex gi, daldi gis ni àll bi tëjoo ba noppi ne fépp ràpp.

Bi ma jógee ci dëkki Enjen yi, fekkoon na Baay tawat, tëju daanaka ci biir boppam, ni du wax te soo waxeek moom du la tontu. Waaye maa ngi fat-taliku ferñeent ba takk ciy bëtam bés ba ma ni ko Enjen yi namm nañ ko lool te su doon seen sago mu dellu fa, nekkaat seen doktoor, ñu ameel ko léppam ngiiru dundam. Mu daldi muuñ, ni, su ma juumul: « Su doon fukki at ci ginnaaw, de, def kon naa loolu. » Fekk na li waroon a am am ba noppi. Jamono ji, mēnunoo muus ba dabu ko. Sunuy gént sax mēnuñunoo may lu ni mel.

Guwiyaan la Baay waajale Afrig. Xel dajul woon mu dellusi Tugal astamaak Mórís, dun bu xat boobu te nit ña siis te fuuy. Àngale ya nangu woon ci Almaañ penkub Niseryaa ak sowub Kamerun daldi ko woo, mu war faa nekki fajkat. Ndoorteelu atum 1928, Baay dugg saxaaru-géej, topp tefesu Afrig, jëm Wiktoryaa, ci ruqu-géejug Biyaafaraa.

Xare bi jeex, ñu tekk ci ñaar-fukki at, ma ànd ak sama yaay ak sama mag ju góor, nun ñett ñépp nu jaar fa mu jaaroon, dem fekki ko Afrig. Waaye mbir yi xawoon nañoo woroo : bi muy def tukki boobu, mu ngi tollu ci fanweeri at ak ñaar, di góor gu dëgër, làmboo ñaari ati paj ca réewu Enjeñ ya, miin fa feebar ak dee ak ñàkkum kaaraange. Magam ji tuddoon Èsen, te jiitu woon ko ci liggéeyu fajkat ca Afrig, noon na ko : « Jàppal rekk ne Afrig neexalul kenn, dara yombu fa. » Xamaloon na ko it ne, doonte sax Àngale yaa ngi def seen kemtalaayu kàttan ngir jàmm ne ñooy Niseryaa, li am ba am moo di ne diiwaan ba mu jëm a mel noonu : dañoo tàmm a xare ci seen biir, ndóol sonal leen ñu war a jàmmarlook moom, di xareek tamit ak i doomi-jàngoro yu dul jeex ak laagob-xel bi tudd ger. Èsen noon ko it ca Kalabaar, ci Kamerun, ay noonam duñ dooni Soko Uru ak i xërëmam mbaa soldaari Pël yeek seeni fetal yu gudd. Déedéet. Doomu jàngoroy tombu-xosi, tuddéeful, xarñeññ, njambal ak biiru-taññ ñooy dooniy noonam. Gànnay ga

mu war a xeexeek ñoom nag, xaw a mel ni lu ñàkk solo : paakab awsa, siso ak mbuusu fajkat. Ak lanati ? Juntukaay yiy bënn ak juntukaay biy natt yëngatuderet, ay mbaggi fas ak yeneen ak yeneen, ba ci pikiiru armiñon yi mu ma daan ñakke. Booba, kenn xamagul na ka lañuy reyee doomi-jàngoro mbaa tee yaram xasan. Garab yu néew lañuy yóbbale, diy puudar ak i toccami yuy nirook saafaray jibar yi. Ñakk yiy aar askan wépp ci jàngoro yiy wàlle, néew nañu lool ñoom itam. Toolu-xare bee ka yaatu, tey ! Coonoy dexe Guwiyaan ya duñu tus, doxantu bu gàtt lañu su leen méngaleek li muy waaj a daji Afrig sowu-jant. Afrig, dafa fa dem ba jeex. Toog na fa ñaar-fukki at ak ñaar, lépp mu xame ko fa. Fa la jëkke xam lu mbégte tekki, fa la jëkke gis dex yu mag a mag ya, muy Niseer di Bénuwe. Tangori Kamerun yi tamit, jamono jooju la leen njëkk a teg bët. Te loolu lépp am lu ko ëpp solo, te muy lépp li ñu ànd dund, mook soxnaan. Mu di ko won saa su ne mbëggeel gu mat sëkk, ñu war seen fas, di wër dëkk-dëkkaan yi, lu leen neex def. Li ci tegu, di àddina su xar ñaar, ndax xare bu mettee-metti. Jur wéetaay ak tiis ak tiitaange, ñuy wéy di ko gunge ba mu maggat, mënalatul boppam dara, naan léeg-léeg ci xelam waay-waay mbir mi, maanaam jaar-jaaram, mënoon naa deme neneen.

Loolu lépp, maa ngi ko door a nànd dëggën-taan bi ma doonee mag, tàmbalee tukki ni moom.

Jàngewuma ko ci mask yeek estati yu ndaw yi mu jële woon dëkku Ibo yaak réewi Kamerun ya Àngale yi doon woowe Garaas Fiild. Jàngewuma ko it ci nataal yi mu fa jël ca at yu njëkk ya. Li ma dimbali mooy ni ma demee ba wóolu sama xoolinu bopp, di gise neneen lépp li mu bàyyi ginnaaw te daan ko jëfandikoo bés bu Yàlla sàkk, moo xam taas kafe la, mbaa ndab ya jóge woon réewum Suweed te ñu daan ko ca yakkaal aña mbaa reer, walla butéeli weñ ya mu daan yóbbaale ci dëkki kow yi. Ku lim juum, dëgg la, wànte faww ma tudd jumtukaayam yu sew-sewaan ya, yii nóox, yi ci des fell walla ñu furi. Ñoo ko ëppaloon maanaa lépp lu mu amoon. Yi ko mënoon a fàttali sax léeg-léeg cosaanu réew ma, safe wuñ ko woon ni. Mu ni dee, du tàqalikook ñoom muk. Waxande bant ya ñu wëraleek weñ te daawul tàyyee pentuur njàppu yaak selluur ya. Lañ ca bindoon ci kàllaama àngale ngi delsi tey ci sama xel: *General Hospital, Victoria, Cameroons*. Baay wutewul woon ak tukkikat yu njëkk ya, génne ci téereb nettali bu Kiplin mbaa Sil Wern ak ay boyeti siraasam, ay përngali saaboom yu ñuul, làmpi petoroolam, lakkukaayu alkolam ak tamit ay boyeti mbiskit « Marie » ya mu daan denc wargaa ak suukër su mokk. Sañumaa bañ a lim jumtukaayu yi « opeerekat » yi mu daan jëfandikoo ca Tugal su daan togg, di dagg ginnaar geek paaka awsa te bu ñoree mu jël siso, séddale nu ko. Ma daaneele xanaa móo-balam ya. Soppul woon tabure yeek gàngune yooyu

seen toogu yaatu, te ñu taq ci cosaanu nit ku ñuul. Li ko gënaloon mooy pilyaanu tuwaal ba nga xam ni néegoo-néeg diri na ko fa, mook taabal ju ndaw ja mu daan teg rajoom. Rajoom boobu nga xam ne, ba bi muy génne àddina, ci la daan déglu, ngoon gu Yàlla sàkk, ay xibaari BBC. Ma ngi déggaat ngóor soosu daan yuuxu ci rajo bi, naan ci kàllaama àngale: *Pom pom pom pom British Broadcasting Corporation here is the news!*

Mu ngi meloon ni masul a jóge Afrig. Li ma ko tax a wax moo doon na mu ñàkke woon soppi jëfinam. Ba mu delloo Tugal, fajar la daan yeewu, sol tubayu tuwaalam bu kaki ak dàll yu ñu siiraas ba ñuy melax, teg mbaxanaam ci bopp bi, daldi dem duggi marse. Noonu la daan nemmeekujee bés bu jot ña mu waroon a faj jamono ca muy liggéy Afrig. Bu dellusiwaan këràm ci juróom-ñenti waxtu daldi tàmbalee togg aña, ànd ceek mën a ràññe ak tamit sago sa mu daan opeeree. Ku ko seetlu woon bu baax, dinga gis ne li mu jaar ci làrme, feem ya mu fa jot a jàng, da daan feeñ ci lépp lu muy def. Rax-ci-dolli, tàggatoon nañ ko ngir mu mën a faj doom-aadama ciy réew yu sore Tugal te seeni aada wute lool ak yu Tugal. Mëne woon na ñaari loxo, mënoon na sax opeere boppam walla su laajee ñaw mu ñaw ko. Te suy def loolu, seetoo koy won yaram wi. Moonte ngóor soosook i loxoomi opeerekat yu dëgër ya dara tëwul woon – xar yax ñaar mbaa bàndaas ko, ñawaat kook buum – ngóor soosu, ak

li loxo yi doon xereñ yépp, dafa ci mujje di def i liggéey yu kenn fullaalul : raxas ndab, defaraat karoy ban yi toj ; loxoo yooyoo daan fóot ay yëreem, di gaar ay kawasam, di defar i ban ak i tegukaay ak sax ay xotti kees. Afrig bàyyi woon na ci moom ay màndarga yu ko doon fàttali yar bu metti bañ ko yaroon ca Móriis. Yére tubaab ya mu daan xéy sol ngir dem ca ja ba, waroon nañoo diis ci moom. Bu delsiwaan, day daldi gaawtu sol simis bu baxa bu yaatu, nirook turkiy awsa Kamerun yi mu daan fanaano. Noonu laa ko tàmmee woon a gis ci mujjug dundam. Doonatul woon doxandéem walla soldaar bu am fit, soldaar bu kenn feesul i bëtam. Góor gu màggat donj a fi desoon, gëlëm, réer, xamatul lu ko àddinay nirool.

Ku laajoon Baay fan la Afrig tàmbalee ci moom, mu ni la : xanaa Góld Kóost, te péey ba doon Akaraa. Ñàkkul su ma ko jeexoon ci xeetu nataal yu siiw jamono jooju fekk ko ci biir. Mooy nataal yiy wone ay Tubaab yuy waaj a koste Afrig ci gaal gu ndaw, sol yére yu weex ak seeni kask Kawanpoor, ay nit ñu ñuul di leen joowal. Du sax nataal bu war a bett képp ku xam ni mbir mi doon deme booba. Tubaab yi doon dem Afrig, daanaka yoon woowu la ñu gënoon a miin, yoon wiy jóge Senegaal, jëm ruqu-géeju Gine. Tubaab ya doon jaay ak a jënd te yàkkamtee dajale alal ju takku, xamoon nañ bu baax yoon woowu. Yàgguñu fa dara – bu àggee ci

genn-wàllu xarnu fa lay yem – ñoom wutkati alal yooyu, daldi beru, di wujje, ñeme wax ju sew, lépp lu ñu gis mu taxaw ñu daaneel, lu jag ñu yàq ngir rekk bëgg a gaaw a jot ca lañ doon yóotu.

Ñooñooy njiiti bànk yi, ñiy yëngu ci njaay meek njënd mi, ndawal buur yi walla soldaar yi, àttekat yi, alkaati yeek sàndarma yi. Ay dëkki waax a leen wër, moo xam Lome la mbaa Kótónu mbaa Legos, ñuy fàttali Baay Sorstaawun, ca Guwiyaan. Mu am fay gox yu set, bare daraja, gason ba jekk lool tabaarkàlla, ñu fay fo powu boroom barke moomu ñuy wax golf. Am na it ay kër yuy nirook ay màkkaani buur, ay garabi-tiir wër leen. Kër kilifay sarwiisi fajukaay ya ca Legos, noonee la mel. Nga jóge fa, dox tuuti daldi àgg fa doomi réew miy dan-kalikoo. Kilifay Tubaab yooyu nag, lijjanti seeni mbir, xam kan moo ciy kan ak lan la ku ci nekk yelloo, yombul. Ridyaar Kipliñ jéem na cee bind ci wàllu Eend, ni ko Raaydëer Agaard jéeme ci penkub Afrig. Gàngóoru surga yi, gaa ñi nga xam ni daanaka dibi-dibeey seen liggéey, denckati kayiti àtte yi, wattukati kaso yi, réjjikat yi (ñoom ñépp ak seeni tur yu ñàng), sol yérey tubaab ak seeni dàll ak i parasool yu ñuul. Soo bawoo foofu, dem fu gën a sore, ngay soog a gis doomi réew mi, nit ñu ñuul ñi, baree-baree ba nga ni lii lu mu doon. Ñoom dara lañu jotewul ak Tubaab yi. Xanaa ab doxandéem di leen sant ñuy def. Walla boog léeg-léeg ñu séen ab woto – waaye ndax woto dëggëntaan la sax ? – muy

xélu, di yëkkati pënd bu bareek a korne buy romb – fiiw! fiiw! – seeni gox.

Njaayum puukare moomu la Baay siboon ba fu sib yem. Moo ko taxoon a dogook Móris, waaye mu fekksi ko Afrig. Réewum Móris ak Tubaab ya doon noot ña fa fekk baax. Ak tamit boroomi tool yu réy a réy ya, ñoom ci seen bopp ñu fuuy ba dee. Baay dawoon na Àngalteer, ndax kàrt de wisit la ñu fay nattee nit. Dëddu loolu lépp taxoon koo xuus ca dex yu àlle ya ca Guwiyaan. Taxoon it muy fomp, di ñaw, di faj wutkati marjaan yeek Enjeñ yi ndóo-loon ba niróotuñu sax nit; mënul woon a jaar ci jafe-jafe yooyu yépp te du suur nguurug Tubaab ba faww. Ci dëgg-dëgg, doon na jafe mu weg gaa ñooñook seen i yérey golf, seeni ndajey càkkaay, ak niñ daan fowe jànqi dëkk bi, dem bay nekkaale léeg-léeg ak ay gone yu am fukki at ak juróom kese, ñu leen di jaarale ci seen buntu ginnaaw kër ndax rekk rus ñu gis leen ak jigéen ju dul Tubaab ni ñoom; góori Móris ak seeni soxna yi dëkke jëwaate, tangaay bi sonal leen, ñuy sippi seen mer ci seeni surga, di yuuxu ci seen kow subaak ngoon.

Ndax Baay daan na wax lu ci jëm? Lu waral ba ma newee gone ba léegi may naqarlu ni Tubaab yiy noote Afrig te bañ lépp lu taq ci seeni mbir? Ñakkul am kàddu gu jibe bés ci gémminiñu Baay, ne cabax sama nopp yii, am liggéey buñ def ci sama biir xel. Xam naa dafa ci doon ñaṅñ ngóor soosu newoon « District Officer » bu Abaakaliki, te mu

daan ma yóbbu léeg-léeg këram. Foo ko fekkaan ay kuti yu baree nga ko wër mu leen di dundale yàppu nag walla ngato te daanu leen jox ñu naan lu dul ndoxum-butéel. Walla boog mu mas maa may ci jaloorey ponkali nit ñu weex ña daan àndandook mbooloo mu takku, ne ñu ngay rëbbi gayndeek ñey, yore seeni fetal yu ànd ak longóor ak i bal yu naa téll. Saa yu ñu tasewaan ak Baay, yaakaar ni da doon yëngatu ci mbirum rëbb, te faww ñu laaj ko yan nja-àll fa amoon. Tontoom benn la mas a doon: « Bi ma fi ñëweek tey mat na ñaar-fukki at wànte su weesoo jaan ak tan, masu ma fee dajeeek beneen rabu-àll. » Xéy-na it dama masoon a teewe fu muy kókkalee Kumandañu Óbudu, ca Kamerun. Kooku moom, dafa ma daan raayloo, ciy kaf, boppi dàngin ya mu ne woon moo leen rey, daan ma won itam tund ya woon ginnaaw këram. Ciy waxam de, fa lay coggali dàngin yu réy daan yéeg guddi gu nekk, tiim këram, di fëgg seen dënn ngir tiital ko. Lenn a ngi, nag, lu ma dul fàtte ba àddinay tukki: ci tali bi jëm sangukaayu Abaakaliki, ay nit ñu ñuul, ay galeer yu mel niy soldaar yuy maaj, ay takk-der séq leen ak seeni fetal.

Amaana sunu gis-gisu yaay ci Afrig mujje noo wàll. Afrig ma doon door a juddu, daanaka, te ñu teel koo teg coono àddina yu dul jeex. Dëgg la, fàttalikuwuma la mu nu ci daan wax. Li am daal, moo di ne ba mu nee dafa fay fekki Baay, xaritam ya dañoo meloon ni ñu tiit, ni ko: « Nga ni lan?

Looy wuti ci dëkki sowaas yooyu? » Tontu bu leer te gàtt la leen tontu: « Waa Pari gënuñu leen a nite benn yoon! » Te tont boobu, mu nga ko wékkoon ca la ko Baay daan faral a nettali ci Afrig.

Romb Legoos ak Ówéri, daldi agsi Aboo, ci wetu dexu Niseer. Baay a ngi dandu ndànk-ndànk dëkki taax yi, maanaam dëkk yu silwiise yi. Mu ngi ci Afrigu fentaakoon bu mag ma, Andare Siid, Afrig gi mu nuy nataalal ci téereem bu siiw boobu tudd *Voyage au Congo*. Bindkat boobook Baay a yeg-gandoo Afrig, daanaka. Li leen yéem, fees seeni bët, benn la tamit: yaatuwaayu dex gi, gaal yeek saxaari-géej yi ciy doxantu, bànxasi dex yi, dexug Awóyadaa ak i gaalam ya ñu teg xobitiir ca kow te di leen bëmëxey bant yu gudd; ci wetu tefes gi, dexug Kalabaar, ak dog-dogu dëkkub Óbukun, ñu yatt kook jaasi ci fi àll bi gënee fattu. Loolooy nataal yi jëkk a song Baay ca réew ma mu doon waaj a daani dooleem li ëpp cig dundam. Réew ma mujjee doon, mu neex ko mu naqadi ko, réewam dëggën-taan.

Baay def na ñaar-fukki fan ci gaal gi, jëm Wik-toryaa. Xam naa waroon naa bég ba mu fa aggee... Ci dajaleb fotoom ya, benn a ciy gën a daw sama yaram. Baay ci boppam bëggoon na lool foto boobu ba sax yàkki ko, def ko nataal, wékk. Fii nag mooy ndoorteelu Afrigam. Mu koy gise ni béréb bu doom-aadama masul a teg tànki. Nataal baa ngi fésal

bél bi, fa ndox mu neex miy jaxasook ndoxu gééj. Ruqu-géeju Wiktoryaa ngi def ab lunk-lunk bu jeexe ci catu suuf lu garabi-tiir yay sujjóotal ci ngelawu gééj gi. Gééj gaa ngi mar ak a maraat xeer yu ñuul yi ci tefes gi. Puuriti ginnax yaa ngi muur garabi àll bi, jaxasook saxaar siy bawoo ci ban beek dex gi. Gééj gaa ngii. Garabi-tiir yaa ngi nii ñoom tamit. Moonte liñ leen di miin yépp, teewul mbir mi mel ni lu kéemaane te raglu. Ci kanamu nataal bi, lu sorewul lool tefes gi, benn néegu-ñax bu weex a ngi fi. Néegu-ñax boobu la Baay njëkk a fanaan. Seetlu woon naa ni néeg yooyu ñuy dalale gan ci Afrig, Baay masu leen a tudde lu dul « kampamanj ». Muy baat ba ñuy jëfandikoo ca Móris. Loolu biral ni saa yu bët yiy doxantu ci gancaxu Afrig, gancaxu Móris day ñëw tegu ci kowam. Li mu njëkk a gis Afrig, mënoon na ko gis ci ruqu-géeju Tamarenj walla boog Kab-Malëro ba mu xawoon a miin ca ngoneem. Amaana sax mu dem ba yaakaar ni Afrig dina ko lëkkalewaat ak Móris, jubale leen. Naka la mënoon a bañ a xalaat loolu? Amul dara lu wutale Afrig ak Móris. Suuf su xonq si benn la, asamaan si benn la te it ngelawu gééj gi benn la. Te su loolu weesoo, mbedd moo aw gis ni xar-kanam yi niroo ak ni nit ñi féexalee seen àddina, gis fa itam gone yuy fo, di reetaan. Waaw: ndoorteelu dunyaa ngi nii. Jamono walbatiku. Démb doon tey. Njuumteek wor ne fannj.

Looloo waral may yëg ni mu yàkkamtee dugg ci biir réew mi, ngir gaaw a tàmbalee faj nit ñi. Yooni Wiktoryaa yaa nga jëm tundu Kamerun, ca dëkki tangori Bamendaa yu kowe ya mu waroon a doore liggéeyam. Dispañseeru waa kër làbbe yu jigéen a ko fa doon xaar. Dispañseer bu màggat ak i miiri banam yuñ teg xobi garabu-tiir. Mbégte ma Baay yëg foofu, dund na ba dee yëgaatu ko feneen.

Këram a ngi tudd Forestry House, dib taaxu-kowu dénk, jànq ba muurook i xob. Mu doon it kër gu Baay masul a tàyyee defaraat ak a toppatoo. Forestry House a ngi tiim dëkkub awsa ak tatay banam ak i buntam yu kowe, di fattali jamono ja Aadamawaa nekke ci ndënd yi. Sësu rikk ci moom, beneen gox bu ay doomi-réew mi donq dëkk. Fa la mårse beek Màkkaanu Buuru Bamendaa nekk. Ci gox boobu ba tey la ñuy dalal « District Officer » bi ak ófisey làrmeh Àngalteer. Ófise yooyu sax, kenn kott a ca mas a teg tànk Bamendaa, ngir ñëw tappal Buur bi ab sagaru medaay. Nataal bi Baay jël bés boobu – mu leer ni da leen doon kókkali ci suuf – a ngiy wone ndawi gornmaa àngale bi, ñu ne jadd ak seeni tubay yu gàtt ak seeni kask ak simis yu ñu gome. Ñu ngi toog di seetaan jàmbari buur biy fecc, woddoo sér, di yëkkatiy xeej ak a gësëm njañi kawari xar yeek dunq yiñ teg ci seen bopp.

Bamendaa la Baay yóbbu sama yaay ba mu séysee. Kon Forestry House mooy kër gi ñu jëkk a

dëkk, ñoom ñaar. Jamono jooju lañu mas a jënd ay móobal. Fépp fu ñu mas a toxu, dañ yóbbaaale móobal yooyu. Lim baa ngi, gàtt ba dee : ay taabal, toogu yu ñu yàtt ci dàttu iróko te ñu jekk-jekkal kook i nataali golo mbaa yu segg mbaa yu kooba, ni ko waa sowu-jantu Kamerun aadawoo. Nataalu Forestry House bi fi Baay bàyyi day fattali bu baax nguuru Tubaab yi ca jamono jooju. Ci kow andu-Tubaab bi (Bamendaa dinay faral di liw lool) la kiiraay lu mag lonku, ñu defare ko deru léebéer te galen ci kowam ñaari xeej. Xam naa ni fa la ko Baay fekk ndax ni ma ko xame, nataal boobu woroo na lool ak gis-gisu Afrigam. Móobal yooyu nag, ya ca ëppon maanaa topp nañ ko ba Tugal. Man mii, ni ma nekke gone gu ndaw ba jóge fa doon waxambaane, ci tabure yu ñu yatt yooyu la daan toog di jàng samay sàqum-baat. Fowe naay nit ak i mala yu ñu yatte dàttu aloom, fowe jóolooliy xàñar, jël naay tani def leen i caqi yax yu ndaw. Dama mas a jàpp ni kenn mënumaa ëpple ci bant yooyu ñu yatt ak mask yi doon lonke ci miir yi. Ñoo doon sama cër ci Afrig, ñoo ma daan gunge, gën ma tax a xam, daanaka, lan a ma tàbbal dunyaa, man mii. Te it, daan naa ci jàng lu bare ci la samay ñaari way-jur jot a dund foofa, bég fa, nekk fa ci seen noflaay, laata may ganesi àddina. Naka laa ko mën a waxe sax ? Li wóor te wér moo di ne bi loolu lépp weesoo, ma doon mag, xam, xàmmee, saa yu ma gisee ku xamul dara ci Afrig jënd jumtukaay yooyu, damay jaaxle

mbaa léeg-léeg sax ma mer. Dafa fekk ni du woon luy dund dëgg ci seen biir xol. Der bu dee la woon rekk, ñu neey loolu lañ tudde « taaral ».

Ci at yu njëkk ya ci seenub séy, Baay ak sama yaay dund nañ fa seen mbëggeel, moo xam ca Forestry House la woon mbaa ci taliy Kamerun yi jëmoon Bansoo. Seenii surga daan nañu tukkeek ñoom. Ku ci mel ni Njoŋ, « sokaraa » ba, walla Sindefondi, lappito bi, walla Filipus njiitu yenukat ya. Filipus a doon sama xaritu yaay. Ndaama lu amoon doole la, randal ab dàtt ngir xàll yoon walla yenu sëf bu diis, du woon dara ci moom. Sama yaay daan na wax ni du benn du ñaar, Filipus aj na ko ciy loxoom di xuus ci biir dex gu yëngatu.

Am na ñeneen ñaar, nag, ñuy ànd ak moom tukki : Sams ak Pegaas, ñaari fas yi te bu ci nekk am biddéew bu weex ci jë bi, mën a reewantu te sedd. Xajam ba, Polisoŋ, du nangoo des ginnaaw. Polisoŋ nag, wutewul ak xaju-sàmm, xaw a mel ni ku rabe. Dafa taq Baay ba foo ko fekk mu ngi tēdd ci tànk yi. Bu Baay dee nataalook yenn kilifa yu mag yi, ci Màkkaanu Buuru Bamendaa walla feneen, Polisoŋ day jaaxaan ci wetam, ànd ak fulla ju mat sēkk.

*Bansoo*¹

Ci weeru mars 1932 la samay way-jur jóge Forestry House ca Bamendaa, dem dëkki Bansoo, fa nguur gi waroon a tabax ab fajukaay. Ngir teeri Bansoo, muy noor di nawet, oto bi day daw cib taliy raŋ-raŋ ba jeexal ko. Daanaka soo ko weesoo rekk yaa ngi ci àll bi. Fa la kilifteefu Àngale yi yem. Baay rekk a fay fajkat te beneen nit ku weex newu fa ku dul moom. Te loolu de, wóor na ma ni am na ci mbégte mu réy.

Gox bi mu yilif nag, yaatu na lool. Mu ngi dale digaloom ak Kamerun gi ci moomeelu Farañse yi, wuti bëj-gànnaar, ca cati Aadamawa, ëmbaale dëkk yu ndaw-ndawaan yi Àngale yi jotul woon a teg loxo ba ñu fa dàqee Alman yi. Muy dëkk yu mel ni : Kantu, Aboŋ, Nkom, Bum, Fumbaŋ ak Baali. Baay rēddal na boppam dénduw béréb yooyu ma tudd. Waaye màndarga ma mu taamu ngir fésal diggante ñaari dëkk du ay kilomet, ay waxtook ay bés lañu. Buñ nee bés nag, mooy ñaata bés ngay doxeek say tànk. Leral yi ci dénd wi ñooy jox réew mi dayoom dëgg, di wone it li tax mu bëgg ko ba fu bëgg yem :

¹ Ñu koy wax tey Kumboo.

yoona yi am ub xuusu, dex yu xóot yi te yëngu, mbartal yi ñu war a yéeg, sarale yi ci yoon wi, xur yi fas dul song, xeer yu mag yi sampu ci tefes gi te nga xam ni xool donj la ci ñépp am. Ci dénd yi muy rêdd, tur yi mel niy baat yuy dekkali dox bi ñuy dox ci ñax mi, naaj wu tàng wi, walla coonoy yéeg ay tangor yuy raay niir yi. Tur yaa ngi : Kejaw-méeri, Mbiyaami, Tañaa, Tim, Wapiri, Njem, Wànte, Mbam, Mfoo, Yan, Ngonkaar, Ngom, Birkaa, Nguu... Ci juróomi fan, ñu dox lu mat fan-weeri waxtu ak ñaar, te du benn fan wu ñu doxul fukki kilomet. Jafe-jafe yi yemul foofu, ndax fàww ñu taxaw ci yenn dëkk yi, su guddée ñu war faa samp mbaar. Paj mi tamit ci la, ak ndaje yi ci pénc mi, ñu war faa toog di werante jemale ajag-jag. Waaye ginnaaw kilifay dëkk yooyu dañoo gaaw a gis seen bopp, mënul a def lu dul déglu leen ñuy xuloo, di tamante dëmm, moom mu leen di jéem a jubale. Te laata muy dem fenn, fàww mu wax ña ko fay toogal yan garab lañu war a wuti Legoos. Du nelaw mukk te tëralul ci karneem lépp li mu gis ak lépp li mu dégg ci bés bi, ngir liggéeyam jëm kanam.

Lu mat fukki at ak juróom ak lu topp, réew moomu donj ay réewam. Amaana sax, kenn masu ko koo gën a jege mbaa gën koo gëstu ay mbiram. Bariwul tamit ñu fa jaabante ni moom, miin dëkki-kow yépp, daanaka, walla ñu daj fa coono bi mu fa daj. Ku fay doom-aadama, am na fu mu jaar ak

yow ; mooy doktoor biy rewle te du benn du ñaar nit sukkuraat na, mu teewe ko, ñaanal la. Kon, ku ñu ni doomi-réew moomu amoon nañu cofeel gu réy ci moom, du la bett. Moonte moom ci boppam daawu ko ndamoo. Wànte màndargay Afrigam masuñu koo may jàmm. Masul a fàtte tund yaak àll bu xonq ba rawatina doom-aadama yi mu fa diga-leel.

Su weesoo dénd wi làrme réewum Almaañ defar ci xasabu 1/300 000, te ku ñuy wax Muwaasel jëfan-dikoo ko ci atum 1913, Baay amutoon beneen nataalu diiwaanu sowu-kow ba mu daan wër. Nataal boobu sax, ay rêddam dese nañoo leer. Gaa, mënees nañ cee xàmmee dex yi seen tur gën a siiw. Dongaak Kari it dinañ ci feeñ bu baax ak bàngaasu Bénuwe ca bëj-gànnaar, dexug Koros ca bëj-saalum. Dinañ ci gis it Banyook Kentu, ñaari dëkki cosaan ak seeni tata ya leen daan aar. Fa la njariñu nataal bi yem. Fàww nga dox lu ëpp fukki fan door a àgg Aboj, ca bëj-gànnaru Bansoo. Moonte Almañ yi binduñu turam ci kayit gi, ab tombu-laaj lañ fa samp. Dii-waani Kakaak Mbembe ñoom, sore nañu tefes gi sore gu, dafa mel ni bokkuñu ci dunyaa. Bariwu fa ñu mas a teg bët Tubaab. Waaye mag ñi fàtte-wuñu jamono ja Almaañ moomee seen dëkk, di rey, di sàcc xale yeek a def yeneeni ñaawtéef. Kon ñoom, seen ñaññ ci kàttanu Àngalteer walla Fràs. Ku leen ni woon àddinaa ngi waajal xare bu réy, ñu ni la : « Moo yow, looy wax nii ? » Waaye ku loolu tax a

yaakaar ni ay diiwaan yu àlle lañu, juum nga. Baay mënoon naa wax lu ni mel ci Niseryaa, rawati-na ci àll bi wër Ogosaa. Wàntee fii, réew mu naat la, bariy garab yuy meññ i doom, ñu fay bey ñambeek dugub, càmm gi it bari fa lool, kaar. Réewi diiwaan boobu, xëccoo nguur ak jaayante doole yàgg nañ fa. Diine lislàam teel na faa agsi, jóge Kano, ca bëj-gànnàar. Kilifay diine yu mag ya ca Agadees, Bornook Adamawaa itam bokk nañ ci ñi tuubloo ceddoo yooyu. Lépp nag ñu nga ko jaarale ci làrme bu Awsa yi ak ci Pël yi daan wër di jaay ak a jënd. Banyook réewu Bororo yaa ngi féete penku. Soo daagoo ba bëj-saalum, dinga fa fekk Bamun yu Fumbay yiy yëngu ñoom it ci njënd meek njaay mi, xereñ lool ci liggéeyu weñ tey jëfandiko sax mbind mu seen benn Buur, Njoyaa, sos ci atum 1900. Fii, Tubaab bi jotu fee am doole noonu. Sooy méngale diiwaan beek Duwaalaa, Legoos walla Wik-toryaa, day mel ni Yàllaak Yaali. Ña dëkke tangor ya ca Bansoo, ñu ngi wéy di dunde nañu mas a dunde. Yakkamtiwuñu seen àddina, seen lépp a dëppook àll bi leen wër. Mbey mi tam amal na leen solo lool wànte teewu leen a ànd ak seeni gétti nag ya ca bëjjén yu gudd ya, ñuy màngi.

Portale yi fi Baay jël, biral nañ cofeelam ci mim réew. Sungali, ci weti Kor, firnde la ci : fii jotewul daraak Afrig gi géj gi yàkkali dënnam. Jaww jaa ngi diis bee, gàncax gi day teree noyyi te sax ragal du ko sànjaafu. Ma yokk ci ne amul fenn fu ñuy gën a

seetloo ba sunu-jonni-Yàlla-tey jii, jéyya yi sol-daari Àngalteer ak Frās def Afrig ciy jamono.

Réew mii la ndiir-bët yem. Ni asamaan si yaatoo dafa rekk yéeme, joor gi naka noonu. Samay way-jur yëg ñaño fi jàmmu yaram ju ñu masul a yëg feneen. Dañuy xéy di wër ba ngoon jot, léeg-léeg ñuy doxe tànk, léeg-léeg ñu war fas. Fu leen guddi bët, ñu fanaan fa, nelaw cib taatu garab mbaa ci biir berkelle bu yem. Ca Kawóolu, ci tali Kisonj bi, bañ fa fekke neeg buñ defare ban bu wow ak i xob, dañu daldi lonk seeni njoowaan. Am na nataal bu Baay jël ba ñu yeggee Tumboo : sama yaay a ngi taxaw ci kanamu benn géttu nag. Fi ñu nekk dafa kowe ba mu mel ni asamaan saa ngi wéeru ci bëjjéni nag yi, tey nëbbaale tangor yi leen wër. Nag yeek seeni bëjjén yu lonku, bindoo ni xaaju weer wi... Portale bi dese naa leer waaye teewul ma ciy gis bu baax a baax sama bannexu ñaari way-jur yi. Yeewu nañu bés ci àllu Garaas Fiild, fi mbembe yi fekk baax, Baay jël nataal ba noppi bind ci ginnaaw, ak ñàkkum dal mu ko kenn masul a xame : « Lee ñuy séen fu soree-sori, mooy joor gi amul àpp. »

Li koy yëngal noonu, xam naa ko. Lan moo ko dàqal xuus ci biir ñax mi, di baagante diggante joor ak jéeri ? Mbégte mu réy lay am it saa yu waree fasam di jaar ciy yoon yu xat, romb ab tangor, fu mu geestu gis fa gàncax gu amul fenn. Mu ngi yéemu ci rédd yu baxa yi ci catu tangor bi te mel

ni dañoo fëlle ci niir yi. Lépp nag, sóobu ci leerug Afrig. Leer giy am doole lool njolloor tey dal-lu as lëf su timis jotee. Fekk suuf si xonq coyy, ñax mi gélëmbu, mu mel ni safara su kéemaanee leen di jafal.

Xam nañu it lu tés-tési ba dog tekki, coonob wëndéelu bésuub lëmm ci àll bi. Coonob war a wàcc sa fas, ngeen ànd jëm ca biir xur ya. Jant biy lakk seen yaram. Mar di leen miirloo, ngeen war a xuus ci biir dex gi, ndox mi sedd guyy, di yéeg ba ci dënnu fas yi. Sama yaay, genn wet lay ware fas. Noonu lañ ko ko jàngale Tugal, ca Ermenonwiil. Toogaay gën na koo noppale, moom. Xaw na sax reelu, wax dëgg, di nu fàttali ne, laata xare biy kalaate, kenn xalaatul woon a jox jigéeni Tugal yi seen yelleef. Loolu am na. Wànte teewul – muy lu doy waar, nag – ku ko gis ci kow fas wi danga naan jeegu Afrig tigi la. Danga naan yaram wépp a ngi noyyi, mu féex ba bëgg a dee. Soo moytuwul, jaawale kook nataal yooyu bawoo ca jamonoy maamaati-maam ya. Walla mu fàttali la jeegi Tuwaareg yiy faral a tukki ay fan i fan ci màndiŋ mi, ni faax ci benn wetug géléeem gu ñu leen lonkal ab toogu.

Mook Baay ñu ànd di wër dëkki tangor yi féete sowu-jant, fu ne ñu dem fa ngir faj képp ku feebar, lappo beek yenukat yi topp seen ginnaaw. Dañu daan jóge dalukaay bii, dal ca ba ca des, dëkk buñ dem Baay daldi dugal tur wa ci déndam : Nikom,

Babungo, Njii-Nikom, Luwaakom Ndiye, Ngii, Òbukun. Léeg-léeg, seen dalukaay du dal xel dara, waay : Kuwajaa doy na ci tegtal. Foofa, ca réewum Kakaay yi, néegu bànxas bi ñu war a fanaan ci biir toolu-banaana yi, amul sax palanteer. Dafa tàng bay guusal mbàjj yeek darab yi, suba su jot ñu war leen a weer ci kow jàñq bi. Kër yu ni mel, dinañ fa fanaan benn walla ñaari guddi, léeg-léeg ñu toog fa lu mat ayu-bés, di naan ndox mu wex ba noppi permanganaat bi nganjol ko. Dinañuy faral di sangu ci dex gu ndaw gi, di dajale ñax mu wow, teg ci seen cin taal reer mbaa añ. Ci dëkki tangor yooyu jege Dogale-bi, guddi yi dañuy nangoo liw. Fii moom, dafa bare coow, ak muusi-àll yiy jooy ak baabun yiy yuuxu. Ndaxam du Afrigu Tartareŋ, du sax Afrigu Jon Yuston. *African Farm* la gën a jege. Nga gis ni mu barey nit, ni mu yëge kàttanam te balaa yu dul jeex di ko sotoo. Benn wóomam yegg suuf, muy yëg ni muy tërëf-tërëfee, waaye du ko tax a ñaaw ci xare bi. Foo walbatiku say bët dajee ay naaxi gone ak seen biiri-taññ, ñépp di woy di fecc. Saa yu samay way-jur taseek ay sàmm ciw ñall, daldi yéemu ci seen neex deret ak seen am xorom.

Bansoo : amul béréb bu ñu gënee yëg seen dooley ndaw, amul fu ñu gënee yëg ni ñoo yilif seen bopp te amul dara lu leen war a të. Fexe nañu ba mucc ci Afrigu nguurug Tubaab yi. Nàkkul doxalinu Àngale yi gën leen koo yombal. Ndax ñoom, dañuy teg loxo ci sa réew ba noppi ni la sunu yoon newul

ci say aada ak yu ni mel. Su ko defee, buur ya fa newoon di wéy di toog ci jal bi, kilifa diine yeek àttekat yeek ñoom-seen di doxal ñoom it seeni mbir nañu ko mas a defe.

Bu ñu agsee ci dëkk, ndawal buur bee leen di teerusi, dalal leen ca pénc ma, ñu portalewu ak buur beek i dagam. Am na nataal bu ñu séq Memfoy, Buuru Bansoo. Ni ko waa Bansoo aadawoo, Buur baa ngi def yaramu neen ba ci ndigg li, toog ci gàn-guneem, téye uppukaayam. Samay way-jur a ngi taxaw ci wetam ak seeni yére yu ràpp te pènde. Sama yaay ngi sol sipp bu gudd ak i dàll yu ñeme àll bi, Baay simis bu mu wag ak tubéy ju yaatu, gàtt lool ba noppi, nag, geetarook geño guy nirook buum. Ñu ngi muuñ. Aa, ñii ñaar bég nañu, de, féex niy doxandéem... Ci seen ginnaaw, miiru màkkaanu buur bi, di ab néegu-ñax kese ak i móoli ban yu ñu wowal te poñet yay mel ni luy melax léeg-léeg.

Am nay guddi yu, nit ñi dañuy tàggook seen sago, seen yaram tàng, mel ni sax lu leen rëcc, ñu koy séen muy wéy di dem. Mas naa dégg sama yaay muy yéemu ci liñ daan jékkee-jékki rekk dëkk bépp ràkkaaju. Babungoo ko doon tax a wax, keroog. Soo jógee Bansoo, dinga dox ñeenti fan soog a yegg Babungoo, ca réewum nkom ya. Ci bayaal bi, kilibu nëbb-sa-kanam baa ngiy waaj a door. Ci taatu keemuur gi, téggkati sabar yaa ngi toog, di rëkk ak doole, foo tollu di leen dégg. Jigéen ñi tàmbali nañoo fecc, daanaka dañu ne duññ, su weesoo jal-

jali yi ci seen ndigg, du dara luñ sol. Fecckat yaa ngi jiitle di wër làng gi, seen tànk yiy dóor suuf seek doole ñoom tamit, ànd ak njiinum sabar yi. Góor ñaa ngi taxaw, ñii sol yérey xasum garab, ñeneen ñi téye xar-kanami seeni Yalla. Sangub xërëmkat yeey jiite xew-xew bi.

Pecc maa ngi tàmbali bi jant biy waaj a so. Noonu lañ ko ci nekkale ba ca ëllëg sa ca njël. Sama yaay ak Baay a nga jaaxaan ca seen néeg bu tuuti ba ni ngunug-ginaar, sàanke bi muur leen. Ñu ngi dégg ni sabar yi teeyee, mel ni xolu doom-aadama bu ànd ak dal. Ñaar ñii, bëggante nañu ci dëgg-dëgg. Afrig ci boppam, boole rànñatikook xol bu rafet lool, mooy seen guddig jébbale. Bëccëg googu yépp, naaj wi lakk na seen yaram, may ko doole ju kenn xamul nu mu tollu. Tey daal, ñu ngi yëg bu baax seen kàttanug gone. Njort naa ni jote nañu guddi googu, tégkati sabar yi di leen jiin, di yëngal suuf si, seeni yaram maasaloo ci lëndëm gi, ñu ñax bay siit. Suñ fa jógee, sonn, ne yàcc, nelaw ba fajar. Su ngelawu njël lu sedd liy raay sàanke bi, dina fekk ku ci nekk a ngi kott moroom mi, fekk it riiri sabar yiy dakk ndànk-ndànk.

Ogosaak xoñoñ

Su ma bëggee xam lu tax Baay soppiku, lu waral dog-dog bi ma seetlu ci dundam, ci xare bi la sama xel di njëkk a dem. Lees war a ràññee mooy jamono ji jiitu xare bi ak jamono ji ci topp. Xaaj bu njëkk bi, mooy bañ nekkee ñoom ñaar sowub Kamerun, miin Bamendaak Bansoo ak seeni tund ya noppal bët ba dee, di fanaan Forestry House, di fa yeewo. Te yab lool nag, ñall yiy romb Garaas Fiild ak tangori Mbam, ca réewi mbembe yeek Kakaa yeek Sànti yi. Ngalla, bu kenn tudde loolu àjjana. Sori nañ bu baax Wiktoryaak tefesam gu féex ga. Sori nañ Tubaabam ya ni faax ci seeni kër yu yànj, ragal coono àddina ba nga ni lii lu mu doon. Bansoo, tabe laa fa gis ak jox cër doom-aadama. Kàttan ga ma fa seetlu, mu ngi mel ni deretu ndaw juy yëngu ciy sidditam.

Su lii dul bânneex it, niru na ko lool. Jamono jooju la sama yaay ëmb ñaari yoon. Ci gisu-gisu doomiy Afrig, du bés bi nit ki juddoo la ganesi àddina. Ñoom, dañu jàpp ni bés bi ay way-juram jotee am solo. Xamuma dara ci samag juddu (war naa naa cee bariy moroom...) waaye su ma daagoo

ba fa gën a sore ci man, seen kàttan googoo may feeñu ak pëndaxit bi seen yaram di togg ak a toggat, mu jaxasoo ba indi jëmmu doom-aadama. Te sax, lépp li jiitu saa soosu ñu ma sàkk lañuy fàttalikoo Afrig. Noonu rekk la. Su ma nee fàttaliku, du nag këf kuy wëndéelu ci seen biir xel, amul tur amul sant. Lu ñu naan jàkk la, daanaka : dun yu kowe ya, dëkk yi ñu dem ba xam, xàmme leen, xar-kanami màggat ñi, bëti xale yi ne xóll ndax biiru-taňñ bi leen lottal, dankalikoo bu metti beek xetu doomu-aadama yi, nit ñi dëkke jàmbat ci pet. Teewul nataal yiy dekkali bannex beek tawféex ji ma xállal yoon ba ma ni cëpp dunyaa.

Ay béréb laay fàttaliku, moo xam rëddi tangor yi la mbaa asamaan seek péexu suba teel mi. Bokk na ci li koy firndeel, ni samay way-jur fonkee seen kër : négu-ban bi muroo ay xobi garab, ëtt bi jigéen ñiy dajaloo bés bu nekk, gapparu, di xaar seen doktoor. Loolu jur xaritoo, samay way-jur gënatee jege seeni dëkkandoo.

Mbir mi dafa am doole ba yenn saa yi sama xel dem ci goor guñ daan wax Ayijoo, ma koy gisaat, doonte sax masuma koo teg bët. Moo daan jàppale Baay ca Bansoo, nekk it xaritam. Moo daan top-patoo lekk geek liggéeyu kër gi wànte yemu fa woon. Da daan xelal it Baay ci yoon yi ñuy war a jaar, di dox diggatem ak yenn kilifa yi, di jox yenukat seen pey. Bu ñu wàccaan fenn, Ayijoo daan jëkk xooli néeg yiñ leen doon dalal, ba xam ndax

jag nañoom déet. Daan na faral di gunge Baay ca njëlbeen ga wànte dafa mujjee dakkal loolu ba mu gënee jëm mag, xiibon. Daawuñu ko fey fiftin bi gën a tuuti ci liggéey boobu mu daan def, wànte da doon yokk darajaam, ñu koy xoole bëti doktoor bi wóolu. Su Baay demee ba fépp fu mu teg tãnkam xam na mooy fan, Yàllaak goor googoo tax. Jibar yi sax, nga xam ni mënoon na leen a yàqal seen liggéey, wegoon nañu Baay. Niñ ko yaatale woon noonu, Ayijoo dara la ci woon. Ñaar-fukki at ñaar ya mu nekk Afrig sowu-jant yépp, Baay ñaari xarit donñ la fa mas a am : Ayijoo ak « doktoor » Sefiriis, « District Officer » bu Bamendaa. Sefiriis, ku xëroon la ci xam-xamu cosaanu suuf si ak nekkinu doom-aadama ciw askanam. Yàggul dara laata Baay di jóge Afrig, Sefiriis amoon na lijaasa bu mag ci ñaari fann yooyu ba dem jàngaleji iniwersite Sowaanesbuur. Daan na yónnee léeg-léeg ay bataaxal, di ci joxey xibaar ci gëstu yu am solo ya mu daan def. Su at mi deewaan, daan na ci boole komfitiiru guyaabu Bëj-saalumu Afrig.

Lu mat ay at, Ayijook Baay bindante nañu. Bi Kamerun waree jot boppam ci atum 1960, Ayijoo laaj na ko ndax dëkki sowu jant yi dañoo waroon a des ak Niseryaa am déet. Baay ni ko buñ sukkandikoo ci cosaan, li gën ci ñoom moo doon nu fekki Kamerun giy làkk farañse ndax fa la jàmm ci nekk. Tey, kenn du ni Baay juum na bés ba mu waxee loolu.

Ñu toog ba benn bataaxalu Ayijoo ñewatul. Xel ñaaw. Waa kër lãbbe yu jigéen ya woon Bamen-daa mujjee yëgal Baay ni doomu-ndeyam ja wuyuji na boroomam. Ñuy demati ba bés at mi dee te konfitiiru guyaab jógewul Běj-saalumu Afrig. Ndekete Doktoor Sefiriis tamit saayoon na. Ca la Baay gëjee jokkook réew ma ko fatoon. Bi Niseryaay jot ci boppam, dafa digoon ñépp ña ko mas a liggéeyal ni dina wéy di leen fey seen alaateret. Waaye dañoo xéy bés dakkal pey googu. Baay xam ni daal, neexul ba neexul waaye la woon wonni na.

Kon, xare bee tas yaakaar ji Baay amoon ci Afrig. Atum 1938 la sama yaay jóge Niseryaa ngir mucceji Tugal, ci kəri way-juram. Nguur gi may jëkkër ji mu dem Bërëtaañ teewe juddug taawam, te bañ faa yàgg. Mu daldi fay toog ba nawetu 1939 bi jeex. Bi muy jël gaal di dellu Afrig ak bi xare biy kalaate, benn la. Liggéeyam a nga ko doon xaar Ogosaa, ca diiwaanu Koros Riwër. Lenn wóor na ko : xare bii topp ci bu atum 1914, dina metti lool moom tamit, deret ju bare dina ci tuuru ci réewi Tugal yi. Amaana mu yaakaar, ni ñu bare ci jamono jooju, ni lãrmeb Frās dina tanc bu Almaañ ca dig ba, tee koo yegg sowu-jant, fa diiwaanu Bërëtaañ féete.

Waaye ci atum suwey 1940 la Alman yi teg loxo ci Frās. Pexe daldi jeex tàkk. Bés bi rajo biy fen di dajale, naan noon bi jekku nanu ko, mënul sax

weesu dexug Maarn, sama yaay a ngi janook sol-daari Almaañ yiy maaj ci suufu palanteeram, ca Pomu-Lãbbe. Dogal bu leer la kilifay lãrmeb Almaañ jël : képp ku dëkkul Bërëtaañ, danga faa war a gén. Sama yaay di wësin bees, war a daw laquji ca bėj-saalumu Frās – mooy fa Almaañ bañoon a yilif. Waaye Pari la ko jaare. Lépp tag, nag, xibaar demul, xibaar dikkul. Mook Baay kenn xamatul ci lan la sa moroom nekk. Ganu-ganu, Baay ma newoon Niseryaa daan nay déglu BBC, rajo Àngale yi, am lu mu ca fortaatu ci yëngu-yëngu àddina si. Ni mu beroo noonu ci àll bi, tax koo gise Afrig ni ag ndëgg-sërëx. Digganteem ak Tugal, kenn xamul ni mu tollu, mat na, xanaa, ay junniy-junni kilomet. Xel mi daw ba àgg fa, ndeysaan, muy janeer, di gis nit ñu baree-bare ci mbeddi Tugal yi. Soxnaam bokk na ci ñoonuy wut fu ñu làquji. Sama yaay a ngi ànd ak baayam ak ndeyam ak it ñaari banti-maam-Yàllaam, kii am benn at, keneen ki ñetti weer donj, di man mii. Ñu ngi tancaloo ci sama woto maam ju jigéen, ab « De Jon » bu màggat. Xam naa jamono jooju la njàqare gu jéggi dayo teqale Baay ak sagoom, mu ni faww mu jàll màndiñ mi, dem Alseri jël fa gaal, wutali bėj-saalumu Tugal ngir mën a delloosi Afrig jabar jeek seen ñaari doom. Wante, ndax sax su ñu gise woon, sama yaay doon na ko nangoo topp ? Ay way-juram a ngi woon ciy jafe-jafe yu tar, fekk mag dikk, amatuñu benn kàttan. Gëmuma ni doon na leen

néeg a bàyyi foofu dem yoonam. Rax-ci-dolli, dellu Afrig naroon na koo jural fitna ju dul jeex. Te su loolu lépp weesoo, ñàkkul Alman yi mbaa Italyen teg ko loxo ci yoon wi, àddinaam doxe fa yàqu yaxeet.

Njort naa ni Baay waajalul mbir mi laata mu ciy dugg. Dafa xéy bés rekk dem Kano, ca bëj-gànnaru Niseryaa, fekk fa njëggum kamyon yuy waaj a song mandin Saxaraa, mu fey xalis, ñu ni ko kaay toog. Àndandoom yi ñoom, yëguñu sax ni àddina si yépp ngi ci xare bu mag. Ñoom ñu ngay wéy di yab ci seeni kamyon xorom ak kawari xar ak bant ak yu ni mel. Ginnaaw gééj gi wóoratul, Saxaraa fi sës ngir doxal njënd mbeek njaay mi. Baay fajkat la, dëgg la, waaye ófise la itam ci làrmeb Àngalteer. Kon mébétam mi, fit dëgg la laaj. Mën nañ koo jappe sax ni yëfu ku kannasu. Baay dem bëj-gànnar, dal ca Ogaar, ci wetu Tamañaset (tuddoon booba Foor-Laperin). Yóobuwaalewul i garab mbaa leneen. Mook Tuwaareg yeey bokk lépp. Ndoxu seyaan lay naan ni ñoom, ndox mu xaw a wex tey daw biir, rawati-na soo ko tàmmulee. Saa yu ko mēnee, mu ngi jël i nataal. Mandin mi ci boppam, nataal na ko. Ak Sendeer. Ak In Gesam. Fàttewul tangori Ogaar yi ak mbindi tamaseg yi ci xeer yi. Baay portale na tamit dalukaayi màngkat yi, gone yeek jigéen ñi ñuulal seen kanam ba mu ñuul kukk. Toog nay fan ca tatawu In Gesam, ca digub moomeelu Tubaab yi. Du woon dara, nag, lu dul ay tabaxi ban

yu ñu samp raaya Frās. Bu wàccee tali bi, gis kamyon bu taxaw di xaar. Soo demee mooy bi muy tukkee. Yegg na léegi ci beneen peggu màndin mi, ca Arag. Xéy-na àgg na ba tatawu Mak-Mawon, ca El Goleyaa. Jamonoy xare bi, doxandéem bu ne mën nañ laa tuumaal, ne yëddukat nga. Ñu mujjee japp Baay, ni ko na dellu fa mu jóge. Ñàkk pexe tax koo teguwaat ci yoon wi ba Kano, daldi ñibbi Ogosaa.

Li mébét mu am solo moomu àntuwul, soppi na lu bari ci gis-gisu Afrigam. Afrig mēnatul a yem ci Bamendaak Bansoo, fa xolam daan féexe, béréb ya daan yakkali dēnnam, muy noyyi bu baax. Xam naa xelam dinay faral a dellu ci ñaari diiwaan yu sell ya te ay ponkal wër leen : tangoru Bàmbutaa, yegg ba 2 700 meetar ak tangori Kojo ak bu Oku yiy def 2 000 ak 3 000 meetar. Masul a toog ba xalaat ni dina fa jógeji bés. Su doon sagoom, mu des faak njabotam, gone yi mágge fa, daldi boole seen bopp ci réew moomu.

Xare bi dëj ko nag Ogosaa. Ogosaa, Àngale yee ko moom te mayuñu kenn mu romb ko dem. Fàww nga taxaw fa, ñu xool bu baax say mbir door laa ba. Daanaka dëkku kow bu réy la, naju ci aw xur, àll bi wër ko. Benn tund wu naqadee jéggi moo ko teqaleek Kamerun. Fajukaay bi Baay yilif du

bu bees, yàgg na faa nekk. Tabaxu simon bu mag la, ay seng muur kow gi. Am na opeerekaay, ay néeg yu way-feebar yiy fanaan ak yeneen yu ñu jagleel mbooloom ñi fay liggéeye. Su dee ba tey liggéey bi am na tuuti tēñëx-tēñëxi (béréb bi xaw naa dand, bésu lëmm lañu dawal door fee yegsi), fàww ñu déggoo ci li ku nekk war a def. « District Officer » bi soriwu fa, sarwiis bu mag biy saytu diiwaanu Koros Riwër mi ngi Abaakaliki te it tali bi baax na.

Kër gi ko nguur gi dalal ci wetu dispañseer bi, moo gën dëppook jamono néegu-banu Bansoo ba, doonte sax kenn du ni rafet na. Wute na it ak kërü bantu Forestry House ba. Kërü simon gu ñu teg jànqu seng la, seng bu koy tax a tàng jërr su jant biy so. Moo tax ngon gu jot, Baay gaawtu muur kook i xobi garab.

Naka la tooge woon moom kott ci kër googu juróomi ati xare bi yépp te xamul ci lan la njaboo-tam nekk?

Mu daldi sóobu nag ci liggéey bi, ngir fátte. Ogosaa, dëkku tés-tés la, jàmburewul ni Kamerun. Suy seeti way-feebar yi ci àll bi, dootul war fas. Wotoom lay dawal (benn Foord W8 buy nirook kamyon te uboon sama bopp lool ba ma ko njëkke gis Poor-Arkuur). Ci tali ran-ran bi lay jaar buy dem ci dëkki kow gi : Ijaamaa, Nonyaa, Bawob, Amasi, Baterig, Bakaluñ. Dinay yegg ba Óbudu, dëkk bu sësü rikk ci tundi Kamerun yi. Way-feebar yi bare

nañu bare gu, xelam dajul muy jéem a waxtaan ak ku ci nekk mbaa di déglu say njàmbat. Dem na ba tere ku toog ci ètt bi walla ku fa togg. Ñi tawat a ngi tēdd ciy lali weñ yu darab yi dëll te weex tàll. Liy Baay di njëkk a seetlu ci ñoom saa yu duggsee, mooy ni ñu tiite. Gisewuñ ko ni ki leen di jox ay garabi Tubaab, di weccee xalaat ak magi dëkk bi. Mu neex ko, mu naqadi ko, doxandéem la bu turam siiw, mooy doktoor biy dagg loxo yeek tànki yi te it gaaw lool ci génne sarengalu armiñoñam bu raglook pusoom bu sew ruuj.

Baay daldi jàngaale lii : ak lu mu doon doon xaritu doomi réew mi, seen doomu-ndey, ñu koy diis seeni soxla, ba tey rekk ci nguug Tubaab yi la bökk, moom la fi toogal. Ndax, su ñu waxantee dëgg, nit ki bu wér-gu-yaramam ajoo ci yow, fu la neex nga koy jaarloo. Te kon, dara du wutale sa taxa-waay ak bu alkaati bi mbaa bu àttekat beek soldaar bi. Nga nangu kook nga bañ koo nangu, yaa ngiy pólitig. Naka la mēnoon a deme neneen ? Faj doom-aadama, liggéey bu am maanaa la. Àngale yi teel nañoo jéli loolu. Ba Ibo yi takkee xare bëgg leen a jommak seen njàmbaar ak seeni xërëm ca xàmbi Aro Suku ya, gannaay ak manoore yu bees lañ leen daane. Soppiw askan yombul, rawati-na bu dee yow mi koy jéem, doxandéem nga te ñi ngay digaa leel ànduñu ci say mébét. Wéetaay ak dëddu gi ko mëddoon ci jamonoy xare bi, loolu la jàngal Baay. Mas na ma ni su démb doon tey, du nekk doktoor,

weterineer lay doon, di faj mala yi, ndax ñoom rekk a mën a dékku seen metit, nangu ko ni ndogalu Yalla.

Jaayante doole yit, ku mën sa moroom duma, bokkoon na ci mbir mi. Muy Bansoo di Bamendaa, ca tundi Kamerun ya, neex deret ak am xoroom la Baay daan seetlu ci nit ñi². Waa Ogosaa wuteek ñoom lool, nag. Réew mu rëb la, waaso yi dëkke xex ci seen biir, ku nekk naan sa moroom yaa ma tooñ, faww ma feyu. Ñu dem ba kenn ñemeetul a génñ këram te gannaayuwul; Ibo yu Kalabaar yi nag, ñoo gënoon a të Tubaab yi. Népp jàppoon ñań ni ay kerceen lańu (Frās sax, loolu la taafantoo ba faral leen ca seen xare baak seeni doomi-ndeyi Yorubaa yiy jullit, ñoom.) Dëgg la, jamono jooju, nit ñi xàmb ak xërëm lańu gëmoon. Waaye ci gis-gisu Baay, Kamerun a xawoon a tane. Penkub Niseryaa, xonjom dafa fa muuroo lëndëm, raglu te itam ñoxor-njaay ñu posone la nga dee. Fa la mas

² Su dee mën na ñoo yëkkati kàddu yu rafet yooyu jëmale ko ci waa Bansoo it, ku jàpp ni noonu la sowub Kamerun yépp mel, juum nga. Cib gëstu bu mu jagleel askanu Wiyaa yi ci tundu Bamendaa, doktoor Sefiriis a ngi ciy nettali ni Pëli Kisonj yeek Wiyaa yi yággee bañantee, yágg a xare ci seen biir. Nee na, bés Pël yi dañoo jàpp benn Wiyaa, dagg ñaari noppam, loolu doyu leen ñu dagg ñaari loxoom ci conco yi, ñawandooy tenqam. Liñ ko dugge woon, moo doon ñawal ko xeetu caq bu doy waar boobu, jaarale ko ci loos wi, door koy bàyyi mu dellu dëkkam. Soldaari farañse yi ak àngale yi tegoon loxo Kamerun jéem nañu lu ne ngir dakkal ñaawtéef yooyu. Waaye seeni pexe àntuwul. Tey jii sax, lu ni mel dekki na ca Liberyaa, di moom itam réewu Afrig sowu-jant.

a dëgge ay tubaab yu naan diw de, nee ñu dañ koo kort, walla dañ ko takk, walla tëral nañ ko rendi ci ndigalu xërëmkat. Su leen Baay laajee fuñ dëggee loolu, ñu ni ko : « Ci sunuy surga, xanaa ». Kenn fàt-tewul Aro Suku, ak xeer wa mu daan ñàddee nit ñiy rendi. Lu nekk ñu koy wax, ñépp tiit, kenn wóo-lootul kenn. Ñu naan it ndax yëg ngeen ni dëkk sàngam, ci wetu Óbudu, dawalkatu welo bu fa jaar yow kenn ñu fiir laak buum, rendi la, fees la, lekk. Am na it màrse bu « District Officer » bi tegee loxo taabalub jaaykatu yàpp. Mu ni leen lii lan la, ñu ni ko ñoom yàppu mbaam-xuux lañ fay fees. Waaye njortoon na ni yàppu nit la woon. Màrse Óbudu moom, ay loxoy dàngin lañ fa daan jaay wànte meloon na ni ku xool bu baax gis fay loxo gone yu ñuy jaayaale.

Du benn du ñaar, Baay di nu nettali yu ni mel. Su dee gëmoon na ni loolu lépp dëgg la, du lool, ndax masu cee teewe lenn. Waaye lii moom amul werante : bare na liñ daan bóom i doom-aadama te moom doktoor bee fa daan jëkk ngir seet nu mbir mi deme. Mu dem ba mel ni loolu lépp, ni bakkan ñàkke solo ak deret ju bare jiy tuuru, daf koy mëdd, du xam sax fan la nekk, daanaka. Dëgg naa ko muy nettali ne léeg-léeg néew yi dañuy nëb a nëb ba, su waree lelli der bi, faww mu takk paaka awsaam ci catu bant, ndax rekk ragal yaram wi fàcc ci kowam.

Li muy dund, woroo na lool ak génti Afrigam

yu yàgg ya. Gis nit ku feebar rekk daf koy tax a ñéññ. Tàngaay bi, ni lépp guuse, koo gis mu mel ni dañ ko dóor yat ba mēnatul a yēngu, loolu lépp sonal ko, tax ba àddina safatu ko dara. Baay mere ku ko deful dara, yēg ci xolam wéetaay bu mu xamul fan la koy jooye. Li muy gis subaak ngoon yombut a dékku. Yaram yu tàng jërr, newwi mbaa ràgg; kanam yu ngaana walla siti yàq yaxee; jigéen ñi dem ba matook a matuwaat faf leen teppi; gone yu ndóol teel a màggetloo, seen der dem ba dóomu-taal, seen karaw xonq ni weñ gu xoomag. Seen bët yi, nag? Ñu ngi ne keww, mel ni ñu ni jàkk Dee, muy waaxu di ñew, war leen a jëlsi yóbbu laaxira. Loolu topp ko, yàq xolam ba ñu teg ciy ati-at mu koy dundaat saa su ne, di ma ko nettali: ndaw su màgget su feebar bi tàqaleek sagoom, ñu yeew ko cib lal; kii moom, saan bi mu génne ci biir bi dafa gudd ba mu laxas ko ci bant bu gudd; tànku janq bu jigéen a ngi nii, fees dell ak i sax te dagg koo fi sēs; am na keneen ku njàmbal sonal, muy sukku-raat, ndeysaan. Afrig, dafa koo dugg, mu yēg ko ci yaramam ba fu yēg yem, dem ba maasalook moom. Te li ko may loolu, mooy li mu fi teewe ay yoon i yoon doom-aadamay jànkonteek metit wu tar. Xetu der. Deret. Ñaq. Wànte taxul ba tey yaakaar tas. Waaw, yaakaar giy tàkk léeg-léeg ci bētu ki demoon ba jàpp ni jeexal na ci dunyaa, jékkee-jékki yēg ni mu ngi am tan. Mbaa diir bu gàtt te mel ni amul àpp bi muy tiim kuy sukkuraat, peru

bët yiy fey ndànk-ndànk. Ca njëlbeen ga, ba muy wëndéelu ca dexi Guwiyaan yaak tangori bëj-gàn-naaru Kamerun ya, ci teenu metit boobu la daan roote kàttanu ñefe. Wànte Ogosaa dafa daldi rey loolu lépp ci moom: bés yiy toppante, bu jàll gën a soof sa moroom, njaaw-njort ni ràpp xolam tēj, mu xam ni li mu yenu diis na lool ciy mbaggam.

Nettali na ma yit – maa ngi fattaliku ni baat bi doon loxe keroog – goneg Ibo ga xaj màtt bés, mu jóge fay say tēw a bàyyi, ñu tēj gémmin gi, yeew ko moom ci boppam ba mēnatul a yēngatu. Gone gi xam na ni waxtoom yegsi na. Fiñ ko tēj moom kenn, mu ngi yuuxu, di xataraayu bay bëgg a daaneel lal bi; léeg-léeg mu lemu, gémmin giy fuur walla morfin bi jàpp ko, mu ne nemm, di xullee. Ñu teg ciy waxtu, Baay pikiir ko poson. Laata muy faatu, xale bi ni ko jàkk, daldi door a xēm, àgg suuf, sedd guy. Ana ban doom-aadamaa mēn a jàn-koonteek lu ni mel te du am lu mu yóbbu ci yow ba fàww?

La woon wonni na

Nit ki ma dajeel ci atum 1948, fekk muy door a jóge Afrig, xawma ko moom ci boppam. Xawma sax wan xeetu nit la. Su doon doxandéem ci man rekk, ñu ni waaw waaye yemu fa. Daanaka ab noon la ma def. Aka wute woon e yak sama « nijaay » yi daan seetsi sama maam ju jigéen ca Tugal! Ay nit ñu modde, bëgg seen bopp, mën a jaay maanaa ba dee ak seeni karwaat ak seeni kompale yu dóomu-taal, jàpp ni ku boddul Frās boddoo, foo leen fekk ñu naan : « Waaw, lan la sunu làrme biy xaar ci song alman yi, duma leen ba ñu xool benn béréb? » Kenn du ci génn muukk këräm te tappul i medaay ba dënn bi fees. Ñu ngiy noyyee ay bindkat niki Lewon Dóodeek Bares. Koo ci gis mu nga téye ñaare benn yéenekaay buñ naan *Journal des Voyages*. Bu ñu reeraan ba noppi, ne faax ci sunuy toogu-xóot yu der ya, di xëcc seen naanu, di fattaliku ba jamonoy neex. Man nag, dañ ma daan géeyloo, ma tiim sama palaal di dajjant.

Nit ki ma teerusi ci waaxu Poor-Arkuur dafa mel ni ku boddul ak ñoom xeet walla sax ku fëlle beneen dunyaa. Tubay ji mu sol, yaatu te gatt, kenn xamul

lu muy nirool; simis bi dafa weex, dàlli deram yu ñuul yaa ngi pënde ba nga ni lii lu mu doon. Ma seetlu ni kanam gi ñànge ak ni mu noppee. Buy làkk farañse, nga xam ni doomu Móris la ndax li muy mel ni kuy woyantu. Soppoon na tamit pijin, làkk wu kéemaane woowu baat yi daan riir ci samay noppi gone niy jóolóoli yu ndaw. Xamul woon waxtaan ba déggoo ciy kàddu. Déédéet. Moom kay, mätt ba mu dagg rekk te, nag, bëgg ku mu yilif, fu mu joxoñ baaraam nga war faa jaar mbaa mu defante kook yow ba mu saf sàpp. Moonte, laabir ak tabe rekk lay won nit ñu ñuul ñi koy jàppale ci liggéeyu dispañseer bi walla ay surgaam. Ci sama gis-gisu gone, ngóor su bari ay benkeñenke la woon. Lu ma doon gën a jéem a nànd ay mbiram, daan gën a réer. Ak moom, xale buy lekk du wax feek mag santu ko ko, warul a daw, warul a fo mbaa biddanti. Lekk sax daa amoon i waxtoom te ku mu bett ngay macc tàngal, tàkk nga. Jeexul, de. Teg loxo ci taabal ji booy lekk itam, da ko doon tere, te palaat bi, soo ko ñéddulee ba mu set wecc du baax ci yow; sàqami sax dafa amoon noo koy defe: waroo ñaaj ba li ci sa gémmin feeñ... Su fekkoon ni set ba mu ëpp feebar la, ma ni feebar booboo ko daloona. Yóbbe woon na koy feem yu doy waar, niki dëkkeer raxas i loxoom ak alkol, léeg-léeg sax mu xosi ci almet, taal. Fu mu tooluy saytu keriñ giy segg ndox mi; maa ngi fattaliku yit ne àttaaya doñ la daan naan, walla sax ndox mu tàng kese – li Sinuwaa

yiwoowe àttaaya ju weex. Baay moo daan defar ay sondeelam ak kombook i buum; tabanaane la daan segg, raxasal boppam ndab yi ndax kenn doyu ko ci woon. Su dul woon rajoom bi mu daan déglu saa su ne, ma ni yoonam ci ni àddina siy doxe. Di jàng i téere ak i yéenekaay fekkoo ko ci woon. Benn téere bu ndaw te ñuul, daal, la mas a ubbi, muy bi tudd ci kàllaama nasaraan l'*Imitation de Jésus-Christ*, tey soññ doom-aadama ci toppandoo Yéesu. Bi ma ci mujjee daj yàggul dara wànte keroog sama yaram daw na. Téere boobu bokkoon na, xam naa, ci yi leen làrme bi daan jox. Looluy delloo xel yépp ay ati-at ci ginnaaw, jamono ja *Pensées*, téereb boroom xam-xam bu ñuy wax Màrk Órel daan gunge soldaar yi ci toolu-xare, am yu mu leen fay déey. Muy nag, lu ma foog doñ, ndax Baay masunoo wax lu ci jëm.

Bés biñ jëkkeer giseek moom, maak sama mag jéem nan koo seetlu, sotti poobar ci baraadaam. Suñ defoon lu ni mel sunu « nijaay » ya woon, wóor na ma ni dañuy ree rekk, te naan céy gone yii ñooy kàccoor, xaarleen sax ma ñew lakk seen lu bon. Wànte Baay moom, mbir mi defu koy ree benn yoon. Dafa daldi faq caru garab, topp nu ci kër gi, di nu dóor ba nuy bëgg a dee. Nu jàng bés boobu lu leer nàññ: ndekete sa baay mën naa soxor, gàddu yar, di la ko bàcc-bàccal ba ngay nàcc. Mu teel noo won ni sa baay, àttan na laa jaay doole, te bala ngay ubbi sa gémmin di lay mu àjji sa kaabaab.

Nu jàng it ni Baay mii de, ëpp naa jaawaleek sunu maam ju jigéen ji nga xam ni ak njaaxum loo mën a def soo naxanteek moom, tuur ko lëndëm mbaa jaay ko reewande mu ni la : « Waaw baax na, fompal say rangooñ, waaye bul ko defati, dégg nga ? » Góor gii daal, moo doon liñ naan Àngale xamul tama : doo ko jàll baat te soo fa nekke naan dangay daanu gàngiri, mu jekkali la faf. Te sax këru Ogosaa ga, sama xel mënutoon a dem benn yoon ci daanu fa gàngiri : këru suuf la woon te it amutoon i móobal yu ma mënnoon a mer, sànni leen fu ma neex.

Tëri te julliwoo, xel daju ko te bu dibéer agsee, kenn sañul a yittewoo leneen lu dul jàng sa téereb mees. Ci gis-gisam, yoonu diine, yoon wu jubba xocc la te xat. Amul werante, mbaa yéexantu mba jàdd koñ. Àndul ak i naxaate yit. Yaakaar naa ni Ogosaa lanu xame ni Peer Nowel ay caaxaani kese la. Xumb-xumbi kerseen yépp, Baay ci julleek tudd Yàlla la leen yemale woon. Jox gone yi ndéwénal moom, kenn waxaalewu ko woon. Wànte ay ndéwénal sax, doonuñu amal benn njariñ ci jamono jooju.

Ñàkkul dog-dogu xare bee ko taxoon a mel noonu. Su fekkoon ni bokkoon naak nun benn kër, di nu gis ba nuy perantal ba ba nuy dëgër, àddina du dox ba bés ay doomam diy doxandéem ci moom. Mbir mi mënees nan ko ténke nii : réewum Afrig mi ko tettee, jàngal ko bànnex, mook soxnaam ñu nekk ci lu leen neex ca Bansoo ak Bamendaa, réew moomoo ko mujjee xañ cofeelug ñoñam.

Tey, su sama xel delloo ci Baay, mën naa yëg luy nirook tiis, ni : « Xalam demoon na bay neex... » Ndax kat, suñ waxantee dëgg, mbir mi doyoon na waar. Goneg juróom-ñetti at donñ, xare bi dëj la fi mu la dëj, mu jeex ñu yóbbu la fu kenn xamul, won la ngóor soo xamul, ni la keey sa baay... Rax-ci-dolli, béréb bi mu yëge loolu di Ogosaa, nga xam ni lépp a fa jéggi dayo, Ogosaa ak i gunóoram yu dul jeex, tangaayam, gancax gi ; Ogosaa, dëkk bi lay bàyyi nga firiku ba defe ni yaa ci nekk, mu damm say laaf. Nga nekk it xale bu tuuti, xéy bes rekk di dajee ay doom-aadama yu wute lool ak ña nga miinnoon Tugal, ñuy waxe neneen, di lekke neneen, di reetaane neneen. Ay doom-aadama yu xeeti feebar yu kenn xamul yab lool, ñu gaaw a mágget. Waaye du tee ay moroomi goneem dëkke fa fo. Xanaa kay, seen ngonee dul yàgg rekk, ndeysaan... Ndax foofu, waxambaane yi dañuy teel a ànd ak seen baay tool ya. Janq ji ñoom, su ñuy am fukki at ak ñett daldi séyi, boot seen doom.

Su doon sunu sago, neneen la yëf yiy deme, nuy déglu Baay muy nettaliy jaar-jaaram, di woy léeg-léeg mbaa di ànd ak nun rëbbi sindax walla wuti sippax ci dexug Ayaa. Am kon naa mbégte yëg ni muy téyee sama loxo di ma won i lëppaa-lëpp yu jafee teg bët, ay tóor-tóor yu làq seen tooke fu sori ak yeneen ak yeneen. Waaw, doon na ma neex lool ma koy dégg muy fàttaliku ndawam ca Móris mbaa

ma koy gunge buy seetiy xaritam. Dara doonul dàq ma koy seetaan muy defar wotoom walla di jagalaat ab palanteer; su ma noon jàppale ma, doom, ma jëmbët ay tóor-tóor ak i garab, su ma noon may ma loxo ma dekkali tóokër ba woon ca kër ga ma yaroo ca Mokaa, dama ni, su ma Baay waxoon lu ni mel, duma ko sax gëme. Waaye lu fi waral i gént? Loolu lépp, du dara lu ca mënoon a nekk.

Wànte maak sama mag kay, dan daan defan-teek moom, di ko fexeel saa su ne, ci lu mu xaajul a foog. Mu doon, nag, xare bu metti, jeexal doole te doon firndeel itam ni mu yóbbowoon sunu fit. Bi mu jógee Afrig sax la yëf yi gënoon a takkarnaase. Fi muy ñefee ngir xàmmeewaat boppam ciw askanam, mu ngi yëg ni ko njabootam jéppee. Ay meri dof dëgg a ko daan dikkal. Lu ñàkk soloo ko daan sooke, ñaare, moo xam kaas boo toj la mbaa nga xool ko bët bu ko neexul mbaa nga koy jaay dijj ñaam. Lu ne mënoon na koo teqaleek sagoom, mu lay wulli ak i yat mbaa di la kurpeñ. Daan naa dem bay yëg ci sama biir xol lu niroo woon lool ak mbañeel. Lenn rekk laa mënoon a def, te moo doon damm ay yatam. Waaye ba nga leen di damm sànnëek ba muy wutiwaat yat, benn la daan doon. Jëfinaam dëppoowul woon ak jamono. Du kenn ci samay moroom ku baayam doon dumaa noonu. Dama ca jóge, nag, dër-kiis, mu méngook li Araab yiy wax: ay dóor, day wàññi doole ba noppi yokk doole.

Tey, bi ma newee mag, laay door a xam ni Baay dafa nu doon yare ci anam gu nu benn lekool mënu-ton a yare. Du sax li mu demoon Afrig a ko soppi woon. Afrig dafa dekkali woon donj njub ga masoon a nekk ci moom. Ay at jàll, Baay noppalu liggéey, dëkkseek nun bëj-saalumu Frās, indaale la mu jàngé Afrig: awale yoon ak i dóor yu metti.

Waaye ndono loolu, mënees nan koo gise neneen. Wonaale nanu soloy njub ak weg say kilifa. Dëkki Kamerun ak Nise-ryaa ya mu jaar, benn gone du fa jooy mbaa di jàmbat. Ñàkkul la mu jotoon a seetlu ci seen lilaam a ko taxoon sopp diine ju amul i kalmañangaan ak i bidaa. Cetam gu jéggi dayo ga, demoon ba mel ni feebar ci moom, fu mu tolluy raxasi loxoom, noonu laa koy gise tey. Léegi laay door a xam lu tax mu siboon yàppu mbaam, daan cay faral a luqatiy saan yu ndaw, di nu leen won ngir nu xam bu baax ni li mu ci daan wax dëgg gu wér péñ la. Cet googu, daan na feeñ it ci lekkinam, ci ni mu daan baxaalee ceeb, di ko ñuluge ndànk-ndànk ndox mu tàng, niñ koy defe Afrig. Léjum moom, xamu ci lu dul baxal ba noppi sàppalee ko tuuti kaani. Du jaaxal kenn su ma nee bëggoon na lool ñam yu deme ni tándarmaak banaana yi mu daan weer ci naaj wi ba ñu wow. Na muy dugge marse sax, tegtal ci li may wax nii. Du ko caaxaane, moom. Bés bu Yàlla sàkk, ci suba teel, mu ànd ak i daan-dooley naar jubal ja ba. Mii-nanteek naak ñoom bu baax, ndax li ñuy faral a daje

pólis saa yuy yeesaliy kayitam.

Lii lépp, mën naa niiruy waxi kasaw-kasaw. Moonte, sañumaa weddi ne ni Baay mujjee doon doomu Afrig tigi, am na lu mu def ci man.

Ñaar fukki at ak ñaar yi mu dund Afrig won nañ ko bu baax a baax lan la nguurug Tubaab yi tekki, mu sib ko ba fàww. Ci atum 1954, yóbbu nanu Marog, nu doon fay wëraakoon, daanaka. Xam naa li fa kenn ci samay « nijaay » doon saytu tool bu mag a mag a waraloon mu taamu réew moomu. Lenn rekk laa fàttaliku ci tukki boobu te dootul génñ muukk ci sama xel. Mooy Tubaab ba doon dawal sunu ótóbiis ci diggante Kaasabalankaa ak Maraa-kees, jékkee-jekki rekk di yuuxu, di gëdd benn mággetum beykat mu amutoon paas, ba noppi ni ko na wàcc wotoom dem ca xaj. Baay am ci naqar wu réy te nëbbu ci dara, ne fay ñàññ doxandéem yiy ñëw ci réewu jàmbuur, aakimu lépp, di fa toroxal baadoolo yi, ba doon sófóoru ótó-biis donñ tē leen. Jamono jooju, àddina si yépp a doon yëngu. Baay di dégg ci rajoom ni Kikuyu yi jóg nañu taxaw ca Keeñaa, te Sulu yu Bëj-saalum Afrig yit, kenn demul ñu des, ñoom ñépp di xeex ngir jot seen bopp ak dakkal boddikonte ci biir xeet ba fay nit ñu weex sooke.

Lu soxaloon Baay a ngoog. Du caagin da doon jaay lu amul mbaa muy wax ay waxi pólitisej. Afrigam lañ doon noot, xel may dellu ci li mu fa jot a dund, yëg ko faak doole, daan ànd ak sama yaay

ñu war seen fas ni yooni Kamerun yi nu ngoog. Walla ma ni boog loolu la doon gént, laata xare biy kalaate. Géntug Afrig bu yeewu, yewwiku, wóolu boppam, jàpp ne dara tēwatu ko. Baay gëmoon na ne Afrig mën naa mucc ci ger, feebar, bekkoor ak yeneen lóoxóor yi ko tàmm a lottal. Daan na janeer moom-sa-réew ak tawféex yu amul dayo, tollu ni Afrig ci boppam. Waaye xare bi ñëw, dàq loolu lépp ci xelam, faaleetul kenn, defatul dara muy dara.

Teewul ba mu yëgee ni Niseryaak Kamerun moom nañu seen bopp, muy xibaar bu ko yëngal, yitteel ko. Saa yu déggee ni aw askaan fippu na, mu ngay dunde yaakaar. Looloo ko dal ba xare ba tàkkee ca Alseeri. Moone ay doomam mënnoon nañ caa ñàkki bés seen bakkan wànte yoonam. Baay masul a baal Seneraal De Góol maa waxoon-waxeetam ci Alseri.

At mi mu faatoo la sidaa njékkee feeñ. Ni réewi Tubaab yi sàccee alalu Afrig ba deseetul dara, ñu ni ko fi ñukk ni yakk bu naqadi, neexu ko woon; gisoon na itam Frās ak Àngalteer ñuy jox i gannaay seeni xuus-maa-njàpp niki Bokasaa ak Idi Amin Dadaa ba noppi xéy bés di leen tam dëmm. Fekk booba dañoo doyal ci ñoom donñ. Loolu doyul, biñ duggee ci atum 60, ñu ubbil Afrig bunti gàddaay. Gone yi dawsee Ganaa, Benej walla Niseryaa ngir daan seen doole. Lu nekk ñu koy daj ci réewi Tubaab yi. Àddinay dox, ñu dem ba réew yooyu

tollu diggante, daldi tëjaat ràpp seeni bunt, di sikkal doomi Afrig yi, naan dañoo rekk xayadi, ngalla nañ toog fañ fekk baax. Ak lii, di li gën a xëtt xolu Baay: ni ñuy seetaanee sibbiru si, biiru-taññ ak bekkoor di wéy di ñacc meenu Afrig. Tey jii, sidaa dal ci kowam nar ko faagaagal. Teewul réewi Tubaab yi mën dugal seen loxo ci mbir mi dumóoyu, ni ñoom yëguñu tinuñu.

Kamerun demoon na bay mucc ciy lóoxóor yu ni mel. Yenn ciy dëkkam yi féete sowu-jant dañoo teel a teqalikook Niseryaa, mu doon li gën ci ñoom, musal leen ci ger ak reyante yu dul jeex. Waaye, yàggul dara yaakaar tas. Baay seetlu ni, ni Afrig doon soppikoo ngir dëppook jamono, jigu ko. Bëgge, yàkkamti àddina ak ku mën sa moroom duma ñoo daldi wuutu lépp la mu soppoon ci Afrig. Li mu xamoon, moo doon i nit ñu ànd ak seen sago di daagu, am toppatoo ci seeni dëkk te weg bu baax mbey mi leen doon dundal. Dëgg la, sore woon na Bansoo wànte mënutoon a réere loolu mbir. Daanaka dafa ne woon jàkk bési dunyaa yi, ñuy dem seen yoon, di wéy tëwa taxaw. Bés bu ci nekk mel ni lu bàyyi sa màndarga bopp ci tefesug pàtaliku.

Atum 1968 agsi, di at mu bariy yëngu-yëngu. Ma nekk Meksikoo, làrmeb nguur gi rey fay ndongoy daara ca Talatelókoo, ay fafal-naaw yu ndaw di for néewu gone yiy yóbbu; ca Niis, lig-

géeykat yi bank seen loxo, samay ñaari way-jur sèppu seen palanteer di gis ni mbalit mi juugee ci mbedd mi; fekk na Niseryaa, xareb Biyaafaraa baa ngay waaj a jeex; mu doon faagaagal bi gënoon a ñaaw ci xarnu bi. Nattu doomi Biyaafaraa moo doon petorool ba ni fa woon gànñ ci bëlub Kala-baar. Ibo yeek Yoruba yiy reyante, réewi Tugal yiy seetaan, naan tey mu neex. Jaaykatu petorool yu mag yi ñoom, rawati-na « Shell-British Petroleum », maanduwuñu dara ci mbir mi; ñuy soññ seeni gornmaa ngir ñu aar teeni petorool ya ca Niseryaa. Ku nekk, nag, am foo far, Frās di jàppale way-fippuy Biyaafaraa yi; Riis yi, Àngalteer ak Amerig ànd ak gornmaa bu Legoos. Yëf yi dem ba ëpp loxo, xeexu Ibo yeek Yorubaa yi daldi soppiku xare diggante kerceen ak jullit, ñii di tuumaal ñee, naan dañoo taxaw ci tànkú pasar-pasaree alalu réew mi, séddoo kook ay doxandéem. Réewi tubaab yi am doole yi ni màrse neex na: ñu ngi jaay Ibo yeek Yorubaa yi ay gànnaay – moo xam ay roppëlaan la, mbaa ay ndell mbaa leneen. Ñu ni déet ay way-xare-lekk jóge Almaañ, Frās ak réewum Càdd di sotle Ósukwu miy jiite fippu yi. Waaye bi nawetu 1968 di agsi la leen làrmeb Niseryaa wër-ndombo, daan leen. Seneraal Bejsameñ Adekunle, nga xam ni dafa soxoroon ba ñu koy woowe « Jiit ju Ñuul ji » ni moom it tey mu neex. Amoon na, gaa, ay fippu yu ni woon ñoo lànk, duñu wéer seeni gànnaay, wànte ñu néew lañ woon. Mën nañ sax i dañ doon

guddal jéll donɲ ndax ba roppëlaani Riis yay yuriy bomb ci seen kow, deseetuñu woon lu dul i fetal yu tiitalul sax ragal. Àbbaa daanu. Àbbaa, sorewul xàmbi Aro Suku ya. Biyaafaraa tàmbalee sukkuraat, sukkuraat ju metti te yàgg. Àngalteer ak Amerig di làquy jàppale Adekunle, mu kepp fippu yi, kenn mënuta leen a wallu. Làrme bu Legoos ni nag caaxaan faaxe, fàww mu fey Biyaafaraa boram. Daw wuti foo làqoo fa sèsoon. Mag, ndaw, góor ak jigéen jàq, song àll bi te daanaka deseetuñu dund. Weeru sàttumbar agsi, xare bi ci boppam dakk. Wànte ay junniy-junniy doom-aadama nga tëju Biyaafaraa di deek xiif ak mar, faju të leen. Mbootaayi xeet yi fexe ba fekk leen fa, door a teg bët ciy ñaawtéef yu kée-maane ya fa Adekunle defoon. Fu waay geestu, say bët daj tééméeri junniy gone yu wow koɲɲ, niróo-tuñu sax nit. Mu mel ni ñu ngi dox ci biiriy armeel. Armeel yu yaatu ni réewum lëmm. Joor ja ma daan rëbbiy max, ay gone yu xamatul seeni way-jur a fay wëndéelu. Fan lañu jëm, noonu ? Dara lañ ci xamul. Ay yaxi neen a leen dese. Ñu teg ciy at, ab taalifu Sinuwaa Aseebe di tëgg tama ci sama biir kaaj. Taalif baa ngi tudd : *Nowel ca Biyaafaraa*, mu koy ubbee nii :

*Dëgg la
Nataal bi Ndeyu Yéesu boq doom ji
Daw na yaram
Wànte dara mënuta dab*

*Cofeel ak tiisu ndey ju tiim doomam
Muy sukkuraat.*

Jamono jooju, yéenekaay bu ma ubbi gis ci nataal yu jafee dékku. Dëkk ba ma màgge, yëg fa dëgg sama dooley ndaw, la yéenekaay yi doon wone. Waaye sukkuraatam kese lañ doon wone. Baay tamit gis na lu ni mel. Ku sañ a xalaat ni loolu yàqul xolam yaxee ? Soo demee ba am juróom-ñaar-fukki at ak ñaar, mënnoo def lu dul maandu. Walla xéy-na léeg-léeg nga làqu fomp rangooñ.

At ma Niseryaa, réew ma Baay dëkkoon, tojee, Móris ni ko ginnaaw jot nanu sunu bopp, mënato nekk Àngale. Fekkoon na xelam newoon ci dem. Mu doxe fa fomm ba fàww. Su ma nee dem, du caagin dafa bëggoon a dellu Kamerun. Bii yoon, Durbañ, ca Bëj-saalumu Afrig, la fas yéene woon dëkki, ndax bëgg a jegeyook rakkam yeek magam ya desoon Móris. Dem na sax ba xel mi nekk ci jëndi suuf Baxamaas, ci béréb buñ naan Elëteraa, samp fa xeetu berkelleem. Maa ngi koy gisaat mu tiim aw dénd, bët yiy doxantu dëkkoo-dëkk. Muy gént, nag. Moom daal, na jóge Tugal rekk. Waaye bëggul a dellu Afrig. Doyal na ci, ndax metit yu tar ya mu fa jànkoteel. Mii xel naan ko : « Lu la tee dem dëkki foo xamul kenn, kenn xamu la fa, cib dun bu wéet ? » Biyaafaraa daldi lab ci déegu deret. Baay daldi dakkal i géntam, ni dee dootul ubbi

gémmin gi wax. Dem na sax ba fátte ni masoon naa nekk doktoor, daan wër dunyaa, doonoon it jambaar dégg, ñeme lu metti. Bés, sibbiru su metti daaneel ko, ñu war koo sol deret. Ma laaj waa lop-pitaan bi ay kayitam. Ndaw si ni ma : « Loo koy doye ? Xanaa doktoor nga ? » Ma ni ko : « Déedéet. Waaye moom doktoor la. » Mu jaaxle, laaj Baay lu tee mu wax ko mooy kan. Tontu bu gàtt la ko Baay tontu : « Laajuloo ma ko. » Dafa meloon ni ku doyal ci àddina, di bàyyeeku. Wànte du woon loolu. Li ko taxoon doxale noonu, moo doon ni rekk Baay dafa demoon ba nekk benn, ci lu mu teyul, yëgu ko sax, ak ña mu faj lu mat ñaar-fukki at ak ñaar.

Li ma soxal, man mii, mooy bàyyi sama xel muy tambaalu ca jamono ja ma newee goneg Afrig. Lépp lu may yëg walla ma koy jëf saxe fa, meñnee fa. Dégg la, la woon wonni na. Mu tekki ne gone gee may séen muy réer ci biir ñax mi, jant biy raay yaram wi, asamaan siy dajale, gone googu sori na sori gu, samay kàddu walla samay tànk manuño fexe ba dab ko.

Teewul léeg-léeg may daagu cib dëkk bu ma miinul, jékkee-jékki gis tabax bu sottteegul, xetu simon gi dugg ma. Ci saa si, sama xel daldi dellu Abaakaliki. Ma jaaxaan ci sama néeg bu féex ba, di séen ci ginnaaw bunt bi sindax bi sunu muus mi rey teg fa, ngir ganalee ma ko. Walla similaak-saala, xetu bàqu Ogosaa bi doxe ma ginnaaw, mu

mel ni maa ngi janook ngelaw liy raay jànqi kër gi, di nes-nesil xonqaayu dex gi. Yenn saa yi ma nekk bitim-réew, ci dëkk bu mag, woto yiy riir, tanqal ñépp, wànte man, su may tàllal sama nopp di dégg dexug Ayaa muy woyantu ci suuf.

Damay daldi dégg it samay moroom ñuy yuuxu, téyey xeer ak i faari xar. Dañ ma jëlsi ngir nu dem fowi mbaa rëbbiy xulóol. Ngoon gi, su ma sama yaay jàngalee ba noppi, ma tàmbalee defar i yállay ban, weer leen ci naaj wi ba ñu wow. Tey, ma ngi fàttaliku bu ci nekk ci ñoom ak i màndargaam. Alasi, yállay dënnu yi, Nguu, Eke-Ifite yàlla ju jigéen ji, Agwu, njuuma li. Maa yemale foofu lim bi rekk waaye ëpp nañ loolu, bés bu ne ma sàkk sama benn yàlla, wutal ko tur wu bees. Ñoom ñooy samay « chi », ñoo may aar, di ma rammu ci Yàlla.

Timis jot na. Maa ngi téen, janook asamaan siy gën a yëngu saa su ne. Niir yu dóomu-taal yaa ngi nirook i waasintóor, melax yiy réer ak a feeñ ci seen biir. Buñ demee ba guddi gi lëndëm kèruus, dinaa déglu dënnu biy kèdd asamaan si, kër giy yëngu, dinaa déglu ngelawu géeg giy bëmax sama njoowaan, di ëf lèmp bi. Dinaa déglu yit sama yaay muy natt xélu dënnu yi, naan bu ci jàll, faww mu daw ñetti-téeméeri meetar ak ñett door a dal fenn. Taw bi sóob, ànd ak ngelaw lu sedd guyy. Mu ngi yëngal collu garab yi, di wonkloo seeni bànqaas. Ndox miy rëkk suuf si, pënd bi fekksi ma ci biir néeg bi.

Xamatuma sax man at la woon waaye mu ngi

mel ni tey ci man. Dogaatleb démb ak tey a ngi sew ruuj, sew nib seetu. Bu kenn yaakaar ni nammeel a ma doxe ginnaaw, gal-gal ma, ma yegg suuf di wax i waxi dof. Nammeel, naqar la wu takkandeer bay bânneex waaye bânneex boobu masumaa soxal, man mii. Li may wax nii, dama koo segg, seggaat ko, xam ni su ma seetee bu bax ni sama àddina doxe, nii rekk laa mën a xalaate.

Am na lees ma mayoon ba noppi nangu ko. Mas naa am ngone ni ñépp wànte li ma ñàkk ba faww, lii la : baay bu may gis may màgg, kër gu féexal sama xol laata may xam dara ci àddina. Duma ni loolu safu ma, dinaa koy réccu sax léeg-léeg wànte yit tere-wumaa nelaw.

Nit ki, dinga dund ba bés bu Yàlla sàkk nga gis ni sa xar-kanamu soxna di soppikoo, walla ngay yeeru saa su gàtt a gàtt si ab ferñent di tàkk ci say bëti doom. Muy lu benn nataalkat mënul a sàcc portale ko, astemaak naan da koy wone.

Teewul may fàttaliku li ma Afrig yéwéne : féexaay bu jéggi dayo, daan ma miirloo, daanaka, di ma may mbégte muy dem sax léeg-léeg ba may waaj a lor. Ku yaakaar ni li may wax lépp mbirum Tubaab bu Afrig doon yëngal ba muy say la, tooñ nga ma. Xale sax xamul loolu. Xale, ay bëtam duñuy jéggi nit ñeek càkkeef gi ngir gis lañuy làq ci seen ginnaaw. Niñ ko feeñoo rekk la leen di gise : garab, am pax ci suuf si, naaxi mellentaan, gone yuy wut ku ñu fowal ak màggatum yalwaankat mu dem ba

xaw a sègg. Ñooñu ma tudd, goney dunyaa yépp lañu, garab yeek mellentaan yépp lañu. Li may may doole, man, sama alal, mooy rekk naa bañ a fàttee fàttaliku. Nataali démb ya àgg fu sore ci man, ni fa tekk, ni dootuñu fa jóge. Du ay janeer mbaa ay xalaat yuy baagante ci jaww ji : déédéet, ci suuf su nangoo-nangu lañuy meññ.

Waaw, su Afrig duggul woon ba ci samay biir yax, ma xam ko ba jeexal ko, naka la sama àddina deme kon ?

Tey, mënäl naa sama bopp, am soxna ak i doom, dëkke yéeg roppëlaan ak a wàcc, am na feneen fu ma sañ ni fa la fekk baax. Moonte, su Ogosaa doon deret, ma ni mu ngi daw samaw yaram ba sunu jonni-Yàlla-tey-jii. At ya ma fa dund ngiy wéy di ma dugg, di ma mëdd ak a miirloo.

Du rekk gone guy fàttaliku, doonte sax liy delsi ci sama xel am na doole te leer nàññ. Leeraay gu dara dul récc, du xet, du caŋko, du itam ni jamono jiy tempe, jubal yoonu ëllëg. Lépp : ba ci rëdd-rëddi càkkeef gi ak sax liñ mën a tudde neen mbaa tus. Bi ma demee ba sori ci mbindum téere bii, laa door a xam ni li may dekkali romb na may dem. Jéggi na bés bi ma juddoo. Li ko sabab mooy dekkali jamono ja samay way-jur daan ànd di wër sowu-jantu Kamerun, bëgg àddina, rafet njort ci lépp. Waaye dina fàttaliwaale yit njàqareg Baay, rawati-na ca Ogosaa, fa yaakaaram tasee tasar. Nettali askan wi seen bânneex, nag, di li ëpp solo ci mbir mi : ñoom

ñaar, tollu ci seen diggu doole, nobante ba nga ni lii lu mu doon, mu wóor leen ni seen bànnèex boobu amul gàpp, yooni Kamerun yi yaatal leen, dalal leen ci xol bu sedd guyy. Man ma dese ci ay turi dëkk, ñu may gunge, ma leen di jaawale sax ak samay santi mbokk yu ma jege. Baali, Nkom, Bamendaa, Bansoo, Nkoŋsàmbaa, Reewii, Kawaa-jaa. Ak i turi réew, Mbembe, Kakaa, Sungili, Bum, Fungom. Diggante Lasim ak Ngonsin, sama xel dajeeek géttug nag yuy daagu ak seeni béjjén yu bindoo ni xaaju weer, di lonk niir yi.

Su may xoolaat ni yëf yi deme, dama naan ndekete sama gént gu yàgg ga, ba may gént ni sama yaay nit ku ñuul la, du woon janeer donj, amoon na fu mu wéeru. Baay mujje naa doon doomu Afrig, ci lu mu taamul boppam, jëmbët ci fulla ju mat sëkk. Man nag, mën na maa bàyyi saa su nekk xalaat ci sama ndey ju ñuul ja. Sama ndey ju ñuul ja ubbiy loxoom, boq ma ci bés bi ma ganesee dunyaa.

Desàambar 2003-saŋwiyee 2004

ÀLLUWA JI

Yaramu doom-aadama

Max, mellentaan ak ñoom seen

Doomu Afrig

Dale ko Sorstaawun ba Wiktoryaa

Bansoo

Ogosaak xoñoñ

La woon wonni na

CORRESPONDANCES PHONÉTIQUES entre le wolof et le français

VOYELLES

- à [a] (*lac, face*) – **lakk** : parler une langue étrangère
 a [ɑ] (*pâte, tas*) – **lal** : lit
 ā [ā] (*banc, franc*) – **sās** : être très chaud
 e [ɛ] (*père, tête*) – **set** : propre
 é [e] (*chéri, Amélie*) – **sér** : pagne
 ë [ə] (*demain, œuf*) – **bët** : œil
 i [i] (*lit, marmite*) – **cin** : marmite
 o [ɔ] (*pomme, tonne*) – **gor** : abattre un arbre
 ó [o] (*beau, chose*) – **jóg** : se lever
 u [u] (*cou, fou*) – **bukki** : hyène

Les voyelles doubles transcrivent des voyelles longues
 – **muuru** : se couvrir

CONSONNES

- b [b] (*barbe, beau*) – **bakkan** : nez
 c [tʃ] entre « tch » et « tie » (*cha-cha-cha, tiens*) – **caabi** : clef
 f [f] (*fable, fade*) – **for** : ramasser
 g [g] (*gare, guerre*) – **gaal** : bateau
 j [ʃ] entre « dj » et « die » (*django, dieu*) – **jabar** : épouse

k [k] (*kilo, képi*) – **kër** : maison
 l [l] (*lettre, ligne*) – **lam** : bracelet
 m [m] (*mèche, marre*) – **mar** : avoir soif
 n [n] (*non, ni*) – **nelaw** : dormir
 ñ [ɲ] (*agneau, gagner*) – **ñaw** : coudre
 p [p] (*parc, pli*) – **paaka** : couteau
 q plus fort que le « x » wolof, comme dans le mot arabe-
qarīb – **ñaq** : sueur
 r [r] (*rose, rat*) – **rafet** : être joli
 s [s] « ss » – **suuf** : sable ou sol
 t [t] (*table, tir*) – **taw** : pluie
 w [w] (*web, William*) – **woo** : appeler
 x [x-χ] guttural comme *jota* (espagnol) ou *ach-Laut*
 (allemand) – **xalam** : guitare
 y [j] (*payer, yoga*) – **tayal** : être paresseux.
 ŋ [ŋ] nasale vélaire (*parking, ding-deng-dong*) – **ŋas** : rou-
 geole, à ne pas confondre avec **ngas** : le fait de creuser

Les consonnes doubles transcrivent des consonnes fortes
 – **bakkan** : nez

CONSONNES PRÉNASALISÉES

Tous ces sons doivent être prononcés sans « e » initial :

mb – **mbër** : champion
 nd – **ndab** : récipient
 ng – **ngelaw** : vent
 nj – **njaay** : vente

Les prénasalisées suivantes n'existent pas en initiale des mots :

mp – **fomp** : nettoyer

nt – **gént** : rêver
 nc – **denc** : garder
 nq – **xonq** : être rouge
 nk – **dénk** : confier

Avec l'aimable autorisation de Madame Arame Fal.

PHONETIC CORRESPONDENCES between Wolof and English

VOWELS

- à [a] (*cat, fat*) – **lakk**: to speak a foreign language
 a [ɑ] (*but, cut*) – **lal**: bed
 ā [ā] similar to “an” in French *fiancé* – **sās**: to feel very hot
 e [ɛ] (*get, met*) – **set**: to clean
 é [e] similar to “é” in French *fiancé* – **sér**: loincloth
 ë [ə] (*bird, third*) – **bët**: eye
 i [i] (*sit, bit*) – **cin**: (cooking) pot
 o [ɔ] (*mop, ton*) – **gor**: to fell a tree
 ó [o] (*lord, load*) – **jóg**: to get up
 u [u] (*book, look*) – **bukki**: hyena

A double vowel means the vowel is long – **muuru**: to cover up

CONSONANTS

- b [b] (*big, boat*) – **bakkan**: nose
 c [tʃ] (close to *chess, church*) – **caabi**: key
 f [f] (*fun, fool*) – **for**: to collect
 g [g] (*game, goat*) – **gaal**: boat
 j [ʃ] (*jealous, jelly*) – **jabar**: wife

k [k] (*key, kind*) – **kër**: house
 l [l] (*love, like*) – **lam**: bracelet
 m [m] (*mother, moon*) – **mar**: to be thirsty
 n [n] (*no, never*) – **nelaw**: to sleep
 ñ [ɲ] (*onion, new*) – **ñaw**: to sew
 p [p] (*parc, pizza*) – **paaka**: knife
 q stronger than « x » in Wolof; as in Arabic *qarīb* – **ñaq**:
 sweat
 r [r] (*rat, rose*) – **rafet**: to be pretty
 s [s] (*sea, vessel*) – **suuf**: sand or ground
 t [t] (*tear, tree*) – **taw**: rain
 w [w] (*wave, web*) – **woo**: to call
 x [x~χ] close to the German *ach-Laut* or the Spanish *jota*
 – **xalam**: guitar
 y [j] (*payer, yoga*) – **tayal**: lazy
 ŋ [ŋ] a nasal sound (*parking, gong*) – **ŋas**: measles, different
 from **ngas**: to dig

A double consonant means the consonant is strong
 – **bakkan**: nose

PRENASALIZED CONSONANTS

These sounds cannot be preceded by a “a” sound:

mb – **mbër**: wrestler
 nd – **ndab**: container
 ng – **ngelaw**: wind
 nj – **njaay**: trade

The following prenasalized consonants never start a word:

mp – **fomp**: to clean
 nt – **gént**: to dream

nc – **denc**: to keep
 nq – **xonq**: being red
 nk – **dénk**: to entrust to

By courtesy of Mrs Arame Fal.

Céytu est un label en wolof
dirigé par Boubacar Boris Diop
publié par les éditions Zulma & Mémoire d'encrier.

MARIAMA BÂ
Bataaxal bu guddé nii
traduction en wolof d'*Une si longue lettre*
par Mame Younoussé Dieng et Arame Fal

AIMÉ CÉSAIRE
Nawetu deret
traduction en wolof d'*Une saison au Congo*
par Boubacar Boris Diop

JEAN-MARIE GUSTAVE LE CLÉZIO
Baay sama, doomu Afrig
traduction en wolof de *l'Africain*
par Daouda Ndiaye

www.ceytu.fr

LA COUVERTURE DE
Baay sama, doomu Afrig
A ÉTÉ CRÉÉE PAR DAVID PEARSON
ET IMPRIMÉE SUR OLIN ROUGH
EXTRA BLANC PAR L'IMPRIMERIE
FLOCH À MAYENNE.

LA COMPOSITION,
EN GARAMOND ET MRS EAVES,
ET LA FABRICATION DE CE LIVRE
ONT ÉTÉ ASSURÉES PAR LES
ATELIERS GRAPHIQUES
DE L'ARDOISIÈRE
À BÈGLES.

IL A ÉTÉ REPRODUIT SUR LAC 2000
ET ACHEVÉ D'IMPRIMER EN FRANCE
PAR L'IMPRIMERIE FLOCH À MAYENNE
LE DEUX MILLE SEIZE.

ZULMA
18, RUE DU DRAGON
PARIS VIe, FRANCE

MÉMOIRE D'ENCRIER
1260, RUE BÉLANGER, BUREAU 201
MONTRÉAL, QUÉBEC, H2S 1H9, CANADA

979-1-09560-501-0
N° D'ÉDITION : 501
DÉPÔT LÉGAL : MARS 2016

NUMÉRO D'IMPRIMEUR
0123456789

